

UPPSALA
UNIVERSITET

Uppsala Papers in Economic History (UPEH)
Department of Economic History

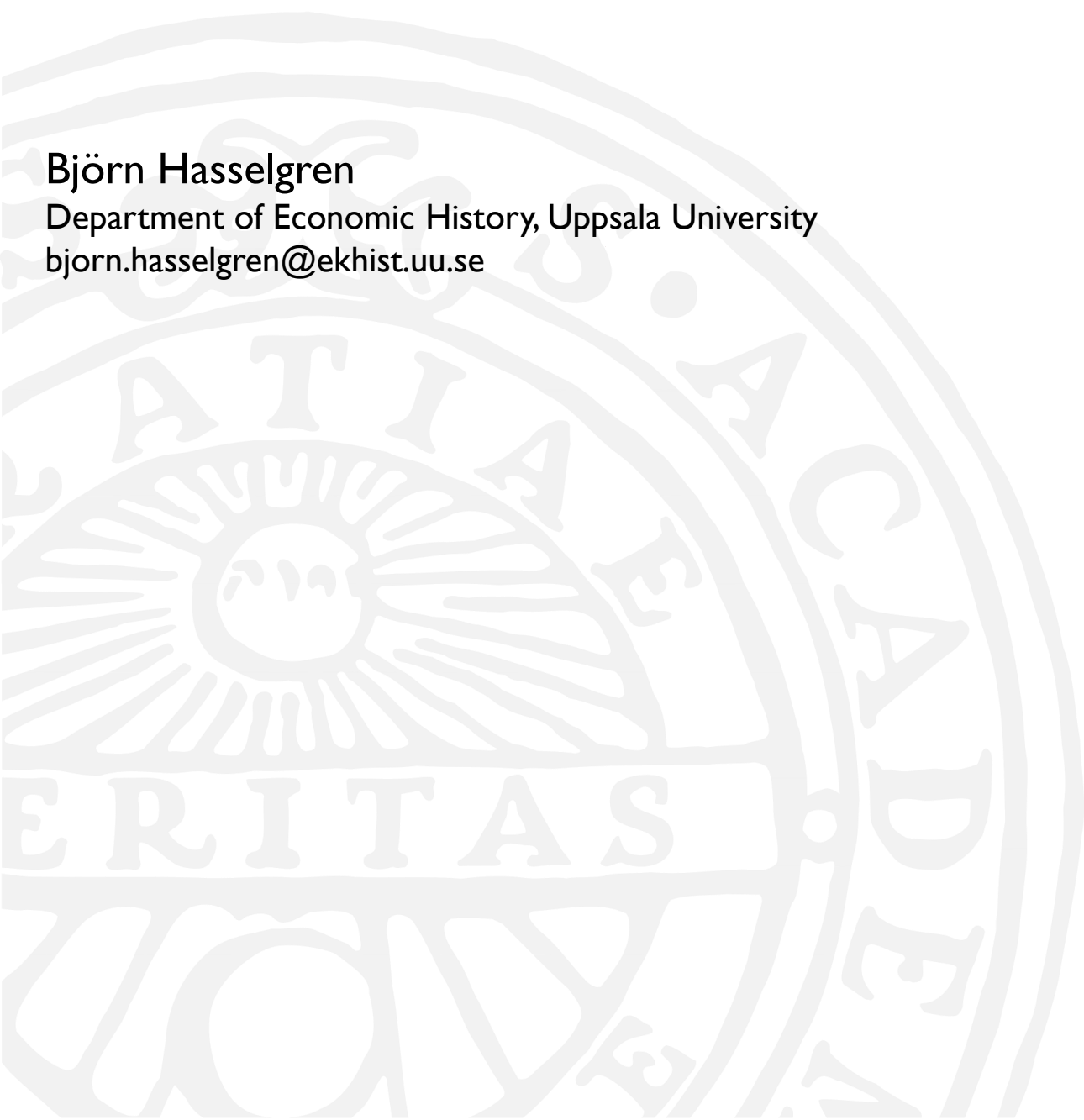
Working Paper 2023/10

Stjernsunds slott i Närke och Göta kanal. Samband och växelvis påverkan

Björn Hasselgren

Department of Economic History, Uppsala University

bjorn.hasselgren@ekhist.uu.se

Stjernerunds slott i Närke och Göta kanal. Samband och växelvis påverkan

Björn Hasselgren

Department of Economic History, Uppsala University

bjorn.hasselgren@ekhist.uu.se

Uppsala Papers in Economic History (UPEH), ISSN 2004-5263

Working Paper 2023/10

DOI: [10.33063/upeh.v2i.575](https://doi.org/10.33063/upeh.v2i.575)

Date: 21 December 2023

Abstract

Den här studien syftar till att belysa ett antal aspekter på egendomen Stjernerund (i Närke) med herrgård och bruksrörelse och den till egendomen anknutna järnbruksrörelsen som en plats där olika händelser i relation till Göta kanal-projektet utspelats. Det finns flera källor som kan bekräfta att Göta kanal under den tid som studeras här, 1800 – inledningen av 1830-talet, kom att beröra Stjernerund, men också att några av de centrala aktörerna i skeendena kring Göta kanal var knutna till, eller hade relationer till herrgården på olika sätt.

Göta kanal var ett stort infrastrukturprojekt som påverkade förutsättningarna för att bedriva annan industriell verksamhet och handel. Projektet tillkom som en följd av övergripande politiska överväganden i tiden efter 1809, mot bakgrund av förlusten av Finland och tillkomsten av den nya grundlagen, och därpå installationen av Karl Johan som tronarvinge, med sin prioritering på bland annat den fortsatta utvecklingen av Sveriges näringsliv. Olof Burenstam, som ägare av Stjernerund under merparten av den studerade perioden, var del av denna utveckling, både industriellt och politiskt, även om hans perspektiv främst förefaller ha varit bruksägarens mer än politikerns.

UPEH Uppsala Papers in Economic History

are working papers intended to disseminate research results to other scholars in order to encourage discussion and suggestions before journal publication. The papers have not undergone peer review, but are published at the discretion of the UPEH editors.

UPEH series seeks to be a platform with a broad coverage in terms of timeframe, geographical scope, and methodological approaches. It seeks to disseminate work by economic historians, political economists, business scholars, economists, historians, demographers, geographers, political scientists, sociologists and other social scientists covering a wide variety of topics such as, but not limited to, economic growth, political economy, money and banking, international trade and finance, business, ecology, education, labour markets, inequality, industrial organization, science and technology, consumption, transportation, energy, agriculture, sustainability, health, family/household, advertisement and marketing, institutional economics, history of economic thought and others.

UPEH are usually in English but working papers in any of the Scandinavian languages (Danish, Norwegian and Swedish) are also welcome for publication.

UPEH working papers receive a unique Digital Object Identifier (DOI). The working papers are hosted by the Uppsala University Library (UUB.se) and are available at the homepage of the Department of Economic History, Uppsala University as well as via DiVA, [S-WoPEc: Uppsala Papers in Economic History \(hhs.se\)](#), EconPapers, RePEc and IDEAS. A list of UPEH is available at <https://journals.uu.se/upeh/issue/archive>

UPEH is the continuation of several series that has been issued at the Department of Economic History at Uppsala University since 1983: *Uppsala papers in economic history: Research reports*, ISSN 0281-4560 (1983–2005), *Uppsala papers in economic history: Basic Readings*, ISSN 0282-9142 (1985–1998), *Uppsala papers in economic history: Working papers*, ISSN 1102-1306 (1988–1993), *Working papers in transport and communication history* (1994–1999) and *Uppsala Papers in Economic History*, ISSN 1654-8019 (2007). Uppsala Papers in Economic History are issued in collaboration with the *Uppsala Papers in Business and Financial History* (since 1993). All these printed papers have been digitalised and are thus also possible to download.

Potential working papers should be submitted to the editors: Anders Ögren (anders.ogren@ekhist.uu.se) or Valbona Muzaka (valbona.muzaka@ekhist.uu.se)

All UPEH documents are, unless otherwise noted, Open Access and are distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence \(CC BY 4.0\)](#) which permits unrestricted use, distribution and reproduction in any medium provided the original author(s) and source are credited. Authors retain full copyright of their work, and UPEH is granted a non-exclusive publishing right.

Stjernerunds slott i Närke och Göta kanal

Samband och växelvis påverkan

Björn Hasselgren

Ekonomisk-historiska institutionen

Uppsala universitet

10 mars 2023

Innehåll

<i>Sammanfattning</i>	3
1. Inledning.....	5
2. Bakgrund	10
3. Fyra epoker på Stjernesund	13
3.1 1785 – 1821/23 – ett centrum för ägandet av en framgångsrik järnbruksrörelse	13
3.2 1822/23 – 1860 – ett hus för kungafamiljens brukande	15
3.3 1860 – 1951 – en hemvist för kreatursavelns utveckling.....	19
3.4 1951 – ett museum över en epok	20
4. Göta kanal-aspekter på Stjernesund	22
4.1 Den allmänna analysramen	22
4.2 Analysramen och Stjernesund.....	23
5. Sammanfattande kommentarer och analys	37
Stöd till studiens genomförande	40
Diagram och tabeller	40
Källor - arkiv och litteratur	41

Sammanfattning

Den här studien syftar till att belysa ett antal aspekter på egendomen Stjersund (i Närke) med herrgård och bruksrörelse och den till egendomen anknutna järnbruksrörelsen som en plats där olika händelser i relation till Göta kanal-projektet utspelats. Det finns flera källor som kan bekräfta att Göta kanal under den tid som studeras här, 1800 – inledningen av 1830-talet, kom att beröra Stjersund, men också att några av de centrala aktörerna i skeendena kring Göta kanal var knutna till, eller hade relationer till herrgården på olika sätt.

Göta kanal var ett stort infrastrukturprojekt som påverkade förutsättningarna för att bedriva annan industriell verksamhet och handel. Projektet tillkom som en följd av övergripande politiska överväganden i tiden efter 1809, mot bakgrund av förlusten av Finland och tillkomsten av den nya grundlagen, och därpå installationen av Karl Johan som tronarvinge, med sin prioritering på bland annat den fortsatta utvecklingen av Sveriges näringsliv. Olof Burenstam, som ägare av Stjersund under merparten av den studerade perioden, var del av denna utveckling, både industriellt och politiskt, även om hans perspektiv främst förefaller ha varit bruksägarens mer än politikerns.

Följande personer med relationer till Stjersund på olika sätt lyfts fram i den här studien:

- Olof Burenstam (1752 – 1821), som ägare till Stjersund,
- Baltzar von Platen (1766 – 1829), som ledande aktör för att initiera Göta kanalprojektet,
- Kronprins/Kung Karl Johan (1763 – 1844), som 1822 förvärvade Stjersund från Olof Burenstams arvingar samt,
- Abraham Nyström (1789 – 1849), som ledande byggmästare i Östergötland vid denna tid.

Det går att belägga flera samband mellan bruksrörelsen vid Olof Burenstams olika järnbruk i Närke och Östergötland och Göta kanal. Här är anknytningen till Stjersund som plats mer indirekt. Det rör sig om hur Göta kanal ändrade på transportmöjligheterna, där tillkomsten av kanalen gav bättre transportmöjligheter för brukens produkter till utskeppningshamnen i Göteborg. Det gäller också att Göta kanalbolaget var en av de återkommande kunderna till andra delar av Burenstams bruksrörelse. Inte minst, avslutningsvis, hade Göta kanal med den anknutna bankrörelsen i Göta kanaldiskonten en viktig roll som finansiell aktör i de regioner som Burenstam verkade och för Burenstams bruksrörelse.

Sammantaget förknippar studien Olof Burenstams bruksrörelse och finansiella verksamhet med Göta kanalprojektet på ett mer utvecklat sätt än vad som tidigare visats. Det fanns personsamband, verksamhetssamband och finansiella samband mellan de olika aktörerna i Närkebygden kring Stjersund. Göta kanal kom att stimulera den ekonomiska aktiviteten i de regioner där den byggdes och sattes i drift, som inbegrep Stjersund på flera olika sätt. På så sätt kom kanalprojektet att till vissa delar uppfylla målen för Göta kanal som de uttrycks till exempel i kanalbolagets privilegiebrev om *”åkerbrukets och gagneliga Näringars upphjelpande, Handels och Rörelsens lifvlighet, samt en städse och tilltagande idoghet”*.

Studien tillfogar också ytterligare perspektiv till teckningen av Stjersunds första ägares person och verksamhet. Olof Burenstam hade en ambition att bygga en växande industriell verksamhet och att knyta denna till ett personligt avancemang rent prestigemässigt genom adlandet under 1790-talet. Byggandet av herrgården på Stjersund skulle bli en del i detta avancemang för

Burenstam, och som Burenstam själv hade förhoppningen, även komma hans efterlevande till del.

De referenser som finns kring Burenstams egen person och till hans uttalanden och reflektioner kring Stjersund som bostad under denna tid ger dock vid handen att slottsprojektet kanske inte gav den statushöjande effekt som det var tänkt. Bygget blev mycket dyrt och förefaller inte ha gett en inramning för Burenstam själv som passade hans läggning, där källor ger bilden av en man med relativt enkla vanor. Kanske var bygget av herrgården Stjersund i sig snarast en del i en helhet, en nödvändig men inte tillräcklig del, i Burenstams verksamhet och positionsbyggande, än något mer.

Det går inte annat än vid något enstaka tillfälle att belägga att personerna ovan faktiskt möttes på Stjersund, och när det gäller byggmästaren Nyström finns en åtskillnad i tid mellan de direkta Stjersunds-anknytningarna till de övriga tre personerna. Nyström var samtidigt en välkänd person både för Karl Johan, von Platen och Burenstam, vilket sannolikt också spelade in då Nyström senare fick uppdraget att planera renoveringen av gården.

Av de källor som undersökts för den här studien ges bilden att Stjersund inte heller blev en mer central plats för möten och viktigare händelser under familjen Bernadottes tid som ägare. Först när släkten Cassel tog över Stjersund år 1860 kom mer närvarande ägare in i bilden, som kunde föra herrgården och jordbruket vid Stjersund in i 1900-talet med framgång. Denna epok ligger dock utanför den här studerade.

1. Inledning

Blif hafvens Salu-Torg, välmågans nederlag!

Hell Skandia! Bryt jorden, bryt bergets malm,

Der jernet ligger begravet.

Smid Lia till gyllene skördars halm.

Plöj våg genom landet till hafvet.

Ur Fosterländsk Sång vid Götha Canals fullbordan År
1832¹

Den högstämnda hymn ur vilken några strofer inleder den här studien, fick i tidens anda ge inramning till Göta kanals invigning i Mem den 26 september 1832. Hymnen satte in den nya kanalen i ett ekonomiskt och näringslivsutvecklande sammanhang. Det är uppenbart att man vid firandet ville lyfta fram kanalens betydelse för de traditionella näringarnas utveckling, inte minst järnframställningen och jordbruket, men också den betydelse kanalen skulle kunna få för den allmänna utvecklingen av ekonomin och handeln, både inom landet och med andra länder. Tillgången till nya marknader (*Salu-Torg*) skulle leda till en ansamling av välstånd (*välmågans nederlag*).

Stjersunds slott² söder om Askersund i Närke var fram till början av 1820-talet medelpunkten i ett av Sveriges mest framgångsrika järnbruksrörelser. Även efter denna tid, när bruksverksamheten delades upp, kom järnbruksverksamheterna i trakterna kring herrgården att vara viktiga ekonomiska aktörer med relationer till Göta kanal. Stjersund och den anknutna bruksrörelsen var en av de platser och verksamheter som påverkades av kanalprojektet, både under dess genomförande och när det var genomfört.

I den här studien är syftet att beskriva Stjersunds (med järnbruksrörelsen) betydelse från en ekonomisk-historisk utgångspunkt, som en plats med anknytning till det näraliggande Göta kanalprojektet. I fokus för undersökningen står relationerna mellan fyra huvudpersoner samt kopplingen mellan Stjersund med bruksrörelsen och kanalprojektet.

¹ Pontin (1832).

² Den allmänt använda beteckningen på egendomen Stjersund som ett "slott" är inte oproblematis. Mer korrekt är att se Stjersunds-gården som en herrgård som byggdes som den främsta gården på säteriet Stjersund. Beteckningen "slott" har använts för Stjersund sedan 1800-talet och är den mer eller mindre officiella beteckningen för egendomen i vår tid. Det kan noteras, i texten nedan, att betraktare i samtiden beskrev Stjersund, å ena sidan som ett "hus" eller "litet slott" (arkitekten Sundevall) eller "stenhusbyggnader" (brodern Carl-Daniel Burén). I den här texten används mestadels beteckningen "Stjersunds slott" eller "Herrgården Stjersund" när herrgårdsbyggnaden avses, och "Stjersund" när egendomen i bredare bemärkelse, med bruksrörelsen, avses.

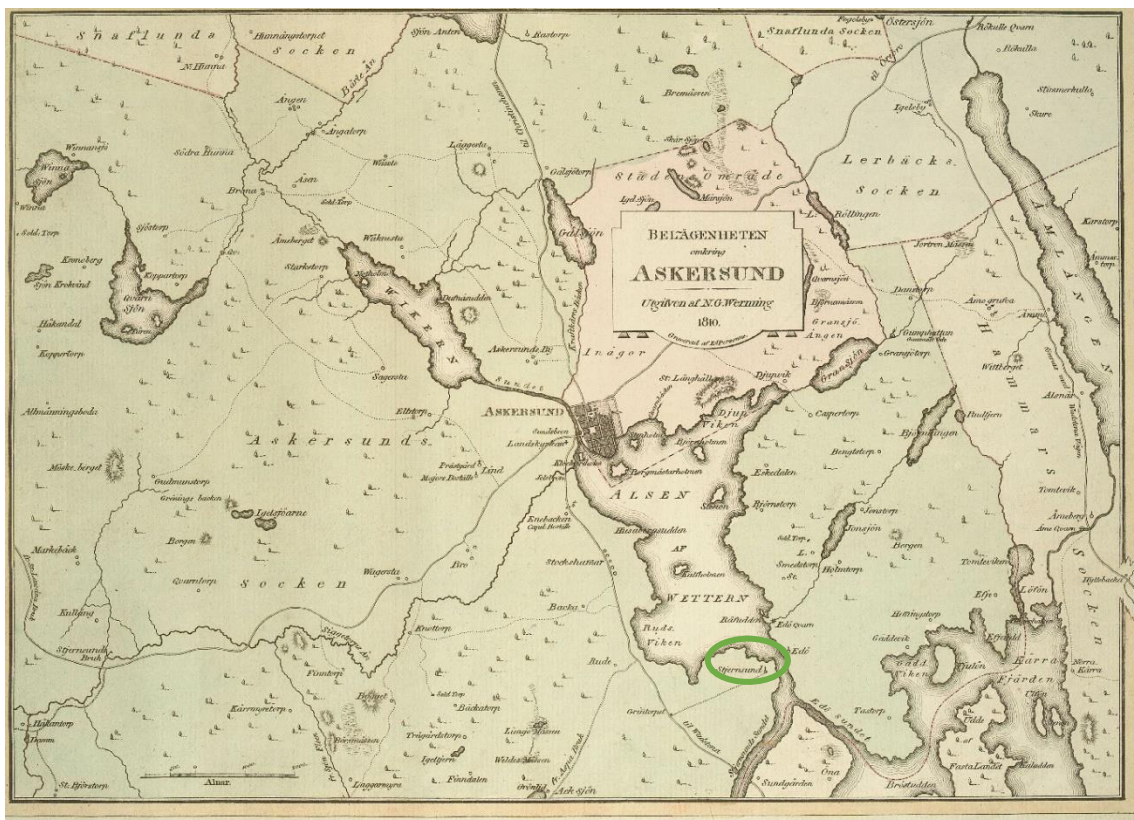
Personerna som studeras är:

- Olof Burenstam (1752 – 1821), som ägare till Stjersund, betydande järnbruksägare och ledamot av adelsståndet vid flera riksdagsmöten, bland annat då Göta kanal var en viktig fråga i debatterna
- Baltzar von Platen (1766 – 1829), som ledande aktör för att initiera Göta kanalprojektet, men också en drivande kraft i att förverkliga projektet och att utveckla olika näringsverksamheter i anslutning till kanalen, som till exempel Motala verkstad,
- Kronprins/Kung Karl Johan (1763 – 1844), som besökte Stjersund vid ett antal tillfällen, bodde i Burenstams stadsfastighet i Örebro under 1812-års riksdag och 1822 förvärvade Stjersund från Olof Burenstams arvingar samt,
- Abraham Nyström (1789 – 1849), som ledande byggmästare i Östergötland vid denna tid bland annat för släkten Burén, och med flera uppdrag för Göta kanalbolaget, men också senare vid renoveringen av Stjersund vid slutet av 1840-talet.

Frågor som undersöks är personanknytningarna mellan de centrala aktörerna kring Stjersund som geografisk plats, men också Olof Burenstams omfattande bruksrörelse i vidare mening.

Här innefattas också mer politiska sammanhang med utgångspunkt i Burenstam som person, men också Göta kanal-projektet som ett av de mer centrala politiska ämnena under den studerade tiden. Vidare undersöks hur Göta kanal-projektet på olika sätt påverkade bruksrörelsen, framför allt vid Skyllbergs bruk, näraliggande till herrgården Stjersund strax norr om Askersund, men också i någon mån övriga delar av Burenstams verksamhet.

Figur 1 Askersundstrakten, med Stjersund söder om Askersund (herrgården markerad)

Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv, 1810.

Ett ytterligare syfte är att ge ett kompletterande perspektiv på Stjernerund som geografisk plats, som scen för centrala politiska och ekonomiska aktörer under ett par decennier av 1800-talets inledning och att knyta dessa till ett av Sveriges största transportinfrastruktur-projekt. På detta sätt har studien samband med ett pågående forskningsprojekt kring Göta kanal, som författaren arbetar med vid Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet. Analysmässigt knyter studien an till det flerdimensionella och institutionellt färgade perspektiv på transportinfrastrukturen som redovisats i boken *Transport Infrastructure in Time, Scope and Scale*³.

Huvudintresset ligger vid de fyra första årtiondena av 1800-talet. Denna period täcker herrgårdens byggtid (färdigställt 1808), Olof Burenstam som person, ägare och ledare av den omfattande järnbruksrörelsen, samt skiftet till Bernadottefamiljens övertagande av ägandet år 1822/23. Studien avslutas tidsmässigt i allt väsentligt vid mitten av 1830-talet. Då var Göta kanal i sin helhet invigd och verksamheten i det tidigare kanal-byggprojektet gick över i en ny fas med en mer reguljär drift.

Förhoppningarna på den kommande utvecklingen, som uttrycks i den fosterländska sången vid invigningen mötte nu verkligheten, vilket inte alltid ledde till den framgång kanalförespråkarna hoppades på. Stjernerund kom också in i en ny tid då järnbruksrörelsen hade avskilts från gården och jordbruket och kreatursskötsel i stället successivt dominerade den ekonomiska driften. Inledningsvis ges en kortare översikt över slottets historia som täcker även tiden efter 1830-talet för att sätta in Stjernerund i ett bredare perspektiv.

Den här rapporten har sin upprinnelse i, och kan ses som en del av, min pågående forskning kring Göta kanal vid Uppsala universitet, Ekonomisk-historiska institutionen. En översikt över det forskningsprojektet publicerades i *Forum Navale* våren 2022⁴, se. I den rapporten ges också en överblick över käll-läget när det gäller Göta kanal och kanalforskning i andra länder, som en del av forskningsfältet transportinfrastruktur. Särskilt förtjänar standardverket om Göta kanal av Bring & Lund⁵ att lyftas fram i detta sammanhang.

Den studie av Stjernerund som redovisas här inleddes under 2019 som en del av det övergripande Göta kanal-projektet. Studien kom till stor del att påverkas av pandemin 2020 – 2022, som ledde till ett väsentligt mer utsträckt genomförande än planerat. Samtidigt har den förlängda forskningstiden gett tillfälle till flera kompletterande studier och analyser, som bidragit till att bredda underlaget för denna rapport. Projektet och rapportens innehåll har översiktligt presenterats vid ett forskarseminarium i augusti 2022; *Nordiskt Slotts- och Herrgårdssymposium*, hållet vid Åbo Akademi.

Gustaf Svensson vid Skyllbergs Bruks AB, ett av bruken som ingick i Burenstams samlade bruksrörelse, har också vänligt och kunnigt ställt brukets omfattande och välorganiserade arkiv till förfogande, vilket varit till stor hjälp för sökningen när det gäller material om Stjernerund. För Bernadottefamiljens tid som ägare, och mer specifikt Karl XIV Johan⁶, har tillgången till Bernadotte-arkivet med stöd av Arvid Jakobsson samt till Slottsarkivet med stöd av Mats Hemström, gett värdefulla insikter och vidare förslag till referenser och söktips i arkiven. Ett

³ Hasselgren (2018).

⁴ Hasselgren (2022).

⁵ Bring & Lund (1922/1930) Göta kanals historia del 1 - 2.

⁶ Här används framgent "Karl Johan" och ibland "Kronprinsen" eller "Kungen" för att beteckna Karl XIV Johan.

särskilt tack framförs till Bernadotte-arkivet för tillståndet att få tillgång till arkivet för denna studie.

Andra arkiv där sökningar gjorts är Arkivcentrum i Örebro, där Carl-Magnus Lindgren lämnat hjälpsamma råd till sökningen i Skyllbergs bruksarkiv, Landsarkivet i Vadstena, där Göta-kanalbolagets arkiv till största del finns, samt Riksarkivet i Marieberg, Stockholm är två centrala arkiv i övrigt. Vitterhetsakademiens bibliotek där material i anslutning till akademiens ägande av Stjernerund finns är en viktig källa till förståelsen av dagens Stjernerund. Handlingar som förvaras hos AB Göta kanalbolag i Motala har kompletterat studierna. Riksdagsbiblioteket är därtill en källa till återkommande sökningar i riksdagstrycket från 1800-talets första årtionden, liksom de digitala sökmöjligheterna till riksdagstrycket som finns tillgängliga.

Källor till studiet av Stjernerund och Olof Burenstams tid och följande ägare, främst Karl Johan, förutom arkiven, är skrifter med anknytning till Stjernerund, som den tematiskt breda boken från Vitterhetsakademien *Stjernerund i Närke – Slottet och godset* (2001)⁷, och ett antal skrifter som gavs ut i anslutning till att akademien tog över herrgården under 1950-talet, främst skrivna av Martin och Wera Olsson, där bland annat slottets interiörer inventerades och förtecknades.

Den tidigare forskningen kring Stjernerund har varit viktig på flera vis för denna studie. Sambanden med Göta kanal och Stjernerund har dock inte tidigare uppmärksamats på ett tydligt sätt i denna. Olof Burenstams roll som bruksägare och ägare till Stjernerund har beskrivits väl av Sven Fritz, dels i den ovan angivna boken om Stjernerund från 2001, dels i en separat skrift utgiven året därpå av Fritz för Ekonomisk-historiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm, *Olof Burenstam – Ett bidrag till en brukspatrons biografi*⁸. I dessa studier lyfts Carolina Camitz (1757 – 1835) fram. Hon gifte sig år 1779 med Olof Burenstam och förde ett väsentligt kapital med sig in i äktenskapet. Efter Burenstams död ansvarade Camitz för Stjernerunds och bruksrörelsens ledning. Då och då skymtar Carolina Camitz fram i källmaterialet.

Anslutande ekonomisk-historisk forskning kring banker och det finansiella systemet under 1700-talets slut och 1800-talets inledning bland annat av Sven Fritz, har också varit källor till studien. De anges nedan på respektive plats där de refereras i rapporten. När det gäller sambanden mellan Göta kanal och järnindustrins utveckling görs några tillägg till kunskapsläget, med en belysning av inköp som riktades bland annat till Burenstams järnbruk. Här finns en klar anknytning till forskning kring järnvägssystemets senare utbyggnad och tillväxtpåverkan. Eli Heckschers doktorsavhandling från 1907⁹ och Hans Modigs forskning¹⁰ om sambanden mellan järnvägarnas utbyggnad och efterfrågan på industrivaror är två sådana exempel.

Olof Burenstams bror Carl Daniel Burén, ägare till Boxholms bruk, skrev under stor del av sin levnad en omfattande dagbok som behandlade många olika frågor i tiden, bland annat politiska och ekonomiska spörsmål. Dagböckerna har i transkriberad form nyligen getts ut av Kungliga Biblioteket¹¹, liksom en introduktion till läsningen av dagböckerna¹². Dagböckerna ger viss kompletterande information om tiden och om Stjernerund, samt om brodern Olofs ägande av slottet och bruken. Carl-Gustaf Burén har vänligt bistått med bearbetningar av det omfattande materialet för de här studerade aspekterna.

⁷ Åman (2001).

⁸ Fritz (2002).

⁹ Heckscher (2007).

¹⁰ Modig (1971).

¹¹ Burén (2019 b).

¹² Burén (2019 a).

En central källa till Skyllbergs bruk och Burenstams tid som ägare är den bok som skrevs vid 300 års jubileet för Skyllbergs Bruks AB år 1946; *Skyllberg 1346*1646*1946*¹³, varav del två för tiden 1775 – 1946 är den mest centrala här.

Karl Johan har beskrivits i flera böcker. Den biografi som använts mest i denna studie är Torsten T:son Höjers klassiska biografi *Carl XIV Johan* i tre band, utgivna 1939 – 1960. Här är främst del två och tre av biografien av intresse.

Den väletablerade Östgöta-byggmästaren Abraham Nyström, som på olika sätt kom att engageras, både i kanalbygget och i renoveringen av Stjernesund beskrivs i en biografi över byggmästarsläkten Nyström som gavs ut av Georg Nyström år 2002, *Herrgårdarnas byggmästare*¹⁴.

Som konstaterats av Christian Laine (ett av bidragen i Åman, 2001) är det bevarade materialet från byggtiden för Stjernesund tunt. Sökningar har gjorts i de ovan angivna arkiven för den här studien, men mycket få ytterligare dokument eller noteringar har påträffats. Ett par referenser till det pågående byggprojektet finns dock, som också Laine påpekat, i brev från arkitekten Sundvall till Wertmüller, återgivna i *Gustavianska konstnärsbref*¹⁵

¹³ Waldén (1946, 1949).

¹⁴ Nyström (2002).

¹⁵ Areen (1916).

2. Bakgrund

Göta kanal är ett av de största transportinfrastruktur-projekten som genomförts i Sverige. Det genomfördes åren 1810 – 1832. År 1800 hade Trollhätte kanal öppnats, som sammanband Vänern med Nordsjön. Med Göta kanal gavs en hel passage mellan Nordsjön och Östersjön genom Vänern och Vättern. Kanalprojekt hade genomförts i Sverige före Göta kanal, förutom Trollhätte kanal. Strömsholms kanal är ett av de mer välkända. Hjälmare kanal och Södertälje kanal är andra stora kanalprojekt, som kom att följas av flera regionala och lokala satsningar, bland annat i relationen till Norge. Nedanstående figur visar de största kanalerna i Sverige och Norge, varav flertalet byggdes under tiden 1750 - 1850.

Figur 2 Sveriges och Norges större kanaler

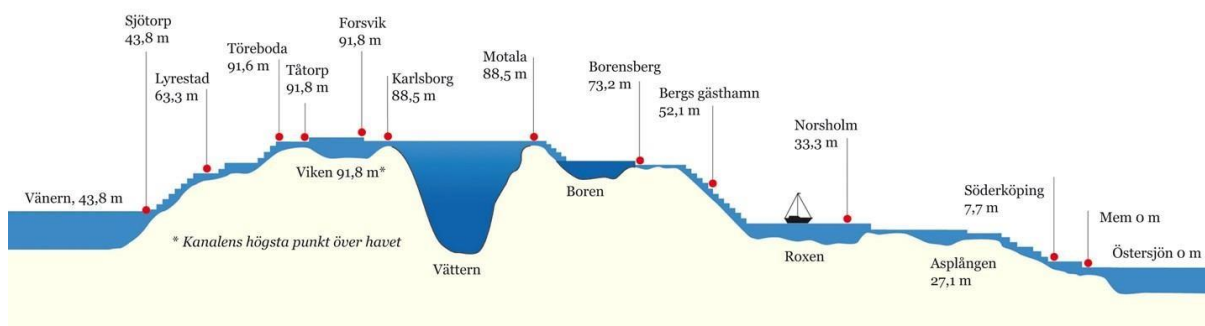
Källa: Sveriges och Norges kanaler/Gröna Båtklubb

Ofta initierades dessa projekt av enskilda personer med en tydlig vision om ett förbättrat transportflöde, inte sällan med fokus på godstransporter. Projekten knöt ofta samman förbättrade transportmöjligheter med kommersiella intressen, och i varierande utsträckning med statliga önskemål. Det gjorde att genomförandet ofta skedde i samverkan mellan privata aktörer och staten. Så var fallet också med Göta kanal, som hela tiden sedan år 1810 drivits i aktiebolagsform och där aktieägarna stod för cirka 30 procent av de kraftigt ökade byggkostnaderna, som överskred den ursprungliga kalkylen med cirka 12 gånger.

Göta kanal sträcker sig i en östlig del ("Östgötalinjen") från Mem till Motala och i en västlig del ("Västgötalinjen") från Rödesund/Karlsborg till Sjötorp. Kanalen har 58 slussar och en nivåskillnad på nära 92 meter från lägsta till högsta punkten. Kanalen är totalt 190 km varav grävd sträcka är 87 km. Stjarnsund, beläget vid Vätterns nordligaste vik, fick betydligt enklare tillgång till långväga sjötransporter genom Göta kanals etablering. Invigningen av Västgötalinjen år 1822 gynnade till

exempel transporterna till Göteborg från Mellansverige. Med invigningen av Göta kanals östra del år 1832 gynnades även Burenstams tidigare verksamheter i Östergötland av kanaltransporterna.

Figur 3 Göta kanal – sträckningen (höger till vänster) från Östersjön/Mem genom Vättern till Vänern/Sjötorp. Höjd över havet i meter

Källa: AB Göta kanalbolag¹⁶

Göta kanal studeras i det vidare forskningsprojektet, som denna studie är en del av, utifrån ett analyschema där teknik, ekonomi och politik är tre väsentliga influensområden som påverkade planeringen och genomförandet av kanalprojektet. Huvudintresset i det forskningsprojektet ligger liksom här vid perioden 1800 – 1832. Ett syfte är att placera in Göta kanal inom ramen för utvecklingen för andra samtida infrastrukturprojekt och hur dessa planerades, genomfördes och utföll; projektmässigt och när det gäller effekter främst i samtiden.

Stjernerund med den anknutna bruksrörelsen är av intresse för en analys av Göta kanal-projektet utifrån flera av de analysdimensioner som tillämpas i den aktuella forskningen. Herrgården Stjernerund kom till stånd som en manifestation av framgången för ägaren till en i samtidens större järnbruks- och manufakturrörelser. Järn- och stålindustrin med dess olika grenar spelade och spelar alltjämt en viktig roll i Sveriges ekonomi. Genom utvinning av järnmalm och malmens förädling gavs tillgång till viktiga grundmaterial för olika ändamål i samhället och den industrialisering som inleddes under den studerade tidsperioden. Järnindustrin genererade också ett betydande förädlingsvärde och blev en viktig exportsektor i 1700- och 1800-talets Sverige.

Inom ramen för den gällande regleringen av järnindustrin under 1700- och 1800-talen, med strikta produktionsregler och statlig reglering som grep in i verksamheten på flera olika områden, var det möjligt för framgångsrika och entreprenörsinriktade aktörer att skapa betydande affärsrörelser, som i vissa fall också gav upphov till betydande privatförmögenheter. Olof Burenstam, som byggherre till Stjernerund var en av de mer framgångsrika av dessa aktörer och strävade också efter en etablerad roll i samhället. Herrgården i Stjernerund syftade sannolikt till att bli en del i manifestationen av den uppnådda framgången. Några ytterligare biografiska anmärkningar om Olof Burenstam ges i avsnitt 3.1.

Burenstam ägde ett antal järnbruk och manufaktur-bruk i Närke och Östergötland. Herrgården Stjernerund hade inte någon direkt roll i Burenstams affärsrörelse, annat än som ett uttrycksmedel för framgång och anseende i sig. Verksamheten vid järnbruken bedrevs i allt

¹⁶ gotakanal.se/media/2031/skepparguiden-swe-2017.pdf

väsentligt på plats på de olika produktionsorterna. Det var bruksrörelsen vid Burenstams järnbruk och överskottet från dessa som var grunden till att herrgården Stjernerund byggdes och som gör att det finns en tydligare anknytning till Göta kanal att belysa i den här studien. Bruksrörelsen skapade ett affärsflöde där olika finansiella transaktioner var en väsentlig del och den gav också upphov till ett transportbehov, som kunde tillgodoses genom olika transportmedel, där sjötransporter var effektiva.

De produkter som framställdes vid bruken, både stångjärn och järnmanufaktur, var också viktiga insatsvaror till Göta kanal-projektet. Göta kanal-verksamheten och trafiken som kom i gång på Västgötalinjen år 1822 (från Rödesund till Sjötorp och vidare söderut till Göteborg) fick successivt en viktig roll för Skyllbergs bruk, den del av Burenstams bruksrörelse som främst studerats i denna studie.

Ett antal personsamband finns i relation till Stjernerund och Göta kanal. De studerade personerna har introducerats ovan. Olof Burenstam var en framgångsrik bruksägare både under den gustavianska regimen och med den nya 1809-regimen. Att Burenstam var en etablerad person i samhällslivet även utanför järnbruksrörelsen uttrycks bland annat genom att Burenstam deltog i 1812 års riksdag men också upplät sin fastighet i Örebro som bostad till den nya kronprinsen Karl Johan under Örebroriksdagen. Att Stjernerund efter Burenstams död förvärvades av familjen Bernadotte och blev kvar i familjen under cirka 40 år kan mycket väl vara en följd av att Karl Johan redan tidigt i sin svenska tillvaro kom att knyta an till Stjernerund och denna del av landet.

Den som sedermera fick till uppgift att renovera herrgården Stjernerund i slutet av 1840-talet var den i Östergötland verksamme byggmästaren Abraham Nyström, som tidigare varit engagerad av von Platen och Göta kanalbolaget för att bygga ett antal centrala fastigheter i anslutning till kanalen i Motala. Nyström uppmärksammades av von Platen och Karl Johan bland annat genom att få tillstånd att bedriva sin byggmästarverksamhet i ett vidare geografiskt område än Östergötland. Successivt blev Nyström den kanske mest uppskattade herrgårds- och slottsbyggmästaren i regionen, allt med kungligt bifall.

Kring Stjernerund som plats och i relation till de inblandade aktörerna finns således flera samband, som denna rapport syftar till att något ytterligare belysa. Göta kanal var ett mycket stort projekt i sin tid. Det ledde till omfattande samhällspåverkan och ekonomisk aktivitet av tidigare okänd skala i Sverige. Nästa stora infrastrukturprojekt, järnvägarna, fick även de en stor inverkan på samhällslivet och kom att genomföras på ett sätt som i flera avseende liknade genomförandet av Göta kanal. En så viktig verksamhet i ekonomin som bruksrörelsen i Olof Burenstams ägo berördes av detta stora projekt på flera sätt. Inledningsvis ges här en bredare genomgång av Stjernerunds historia.

3. Fyra epoker på Stjersund

Utifrån det ovan redovisade perspektivet på Stjersund går det att dela in herrgårdens och egendomens historia i fyra breda epoker.¹⁷

Figur 4 *Stjersunds slott*

Bild: Björn Hasselgren

3.1 1785 – 1821/23 – ett centrum för ägandet av en framgångsrik järnbruksrörelse

Stjersund köptes av Olof Burenstam år 1785.¹⁸ På egendomen (säteriet) fanns då den herrgårdsbyggnad som uppfördes under 1600-talet. Med egendomen följde jordbruk, ett relativt stort antal underliggande gårdar och torp samt, inte minst ett järnbruk, Dohnafors, beläget väster om Stjersund.

Det kan antas att förvärvet motiverades av bruksrörelsen, som kunde fogas till den växande bruksverksamhet som Burén/Burenstam byggde upp från det sena 1770-talet. Dohnafors bruk lades samman driftmässigt med Skyllbergs bruk, som utgjorde ett nav i de Närke-förlagda bruken i Burenstams samlade bruksrörelse, vari gårdar och järnbruksverksamheter i Östergötland ingick, huvudsakligen Grytgöl och Sonstorp.

Som Fritz (2002) påpekat var det sannolikt de goda järnkonjunkturerna under 1790-talet som möjliggjorde för Burenstam att inleda det omfattande herrgårdsbygget. Därtill hade Burenstam erfarenhet av och uppenbarligen intresse för byggnads-projekt av det slag som Stjersund representerar. Relativt omfattande till- och ombyggnader gjordes av herrgården i Skyllberg från

¹⁷ Detta avsnitt bygger till stor del på Åman (2001).

¹⁸ Det skedde innan adelstiteln slutligt tilldelades Burenstam år 1793, då Olof Burén antog familjenamnet Burenstam.

Burenstams förvärv av denna år 1775 och framöver. Även vid ett av bruken i Östergötland, Sonstorp, ledde Burenstam omfattande ombyggnadsprojekt.

Det är som en aktiv ägare av en bruksrörelse Burenstam träder fram i de rätt fåtaliga källor till hans person, som relateras i litteraturen och som återfinns i arkiven. Den rådande regleringen av järnindustrin gjorde att den främsta metoden att utöka järnbruksverksamheten var att överta andra järnbruk och gårdar som hade smidesrättigheter. Mängden smide/stångjärnsproduktion var noga reglerat i statlig reglering och övervakat av myndigheten Bergskollegium¹⁹. Så gjordes också av Burenstam under flera av hans aktiva decennier. Mot slutet av hans liv fanns därigenom flera större järnbruk i den samlade rörelsen, både i Närke och i Östergötland. Fritz jämför den samlade produktionen vid Burenstams bruk om cirka 4 500 – 5 000 skeppund²⁰ stångjärn, jämfört med de största bruken i Sverige, Lövsta och Uddeholm, som producerade 6 000 – 7 000 skeppund årligen.

I flera avseenden förefaller Burenstam tidigt ha varit intresserad av att ta vidare steg i en karriär i samhällslivet och i sin affärsrörelse. Till skillnad från sin bror Carl-Daniel Burén, som var ägare till Boxholms Bruk, strävade Olof Burenstam efter att bli adlad. Syftet var att, som han framställde det i sin framställan i maj 1788 till Gustav III om att bli belönad med adelskap, *”undan lifwets owisshet söka den tröst, at wid min skilsmässa ifrån älskade barn kunna med detta dyrbara insegel bekräfta de försäkringar jag gifwit dem om dygdens och förtjänstens belöning”*²¹ Ansökan beviljades 1791, som brukligt avsedd att effektueras ett år senare 1792, vilket kom att fördröjas fram till 1793, som en följd av mordet på Gustav III.

Burenstam hade relativt nära kontakter med de centrala skikten i det svenska samhället. Under en period i början av 1800-talet hade han till exempel nära brevkontakt med Gustaf Mauritz Armfelt som då ledde de svenska trupperna i Pommern. Burenstams son, Johan Daniel Burenstam, var ryttmästare och Armfelts adjutant. Ett antal brev från denna tid är bevarade i Riksarkivet, som tyder på en relativt nära relation mellan Burenstam och Armfelt.²²

Burenstam förefaller också ha haft en roll att se till Armfelts gård Lindenäs utanför Motala under den tid Armfelt vistades utomlands. Gårdens förvaltning nämns i breven mellan Burenstam och Armfelt som finns bevarade på Riksarkivet²³ Några brev från tiden efter Armfelts slutliga förvisning 1811 finns inte bevarade. Kanske framstod en sådan fortsatt brevväxling som alltför oppositionell ur Burenstams perspektiv.

En notering finns också hos Waldén om att kronprins Karl Johan bodde i Burenstams fastighet i Örebro under Örebrorikdagen 1812, och ett dokument från Slottsarkivet styrker ett besök av Karl Johan på Stjernerund år 1815 (se nedan).

När Olof Burenstam planerade att bygga en herrgård som skulle uttrycka och ge en ram för den position som han uppnått i slutet av 1700-talet var det sannolikt naturligt att söka sig till en av de mest framstående arkitekterna, Carl Fredrik Sundvall, som hade ett gott rykte och en position som hovintendent på Överintendentsämbetet. Vid tiden för Burenstams beställning bör Sundvall alltså ha ansetts stå på höjden av sin arkitektbana. Genom att Sundvall inte fann stöd hos vare

¹⁹ För en överblick av järnindustriregleringen och Bergskollegiums verksamhet se Isacson (1997).

²⁰ 1 skeppund motsvarande mellan 136 och 195 kilo beroende på måttenhet.

²¹ Citat från Olof Buréns ansökan om adelskap, återgiven i Waldén (1949).

²² Se vidare nedan avsnitt 4.2.

²³ Sjöholmsarkivet I. Enskilda samlingar. Carl Burenstams arkiv. SE/RA/720791/01/II/001

sig förmyndarregeringen eller hos Gustaf IV, kom han dock senare att få genomföra endast få framstående uppdrag för staten som arkitekt.

Den herrgård, eller slott, som Burenstam beställde var av högsta klass och i den förhärskande nyantika stilen. Det sparades inte på kostnaderna för vare sig byggnaden eller inredningen, här var uppenbarligen syftet att manifesteras något av det yppersta som kunde framställas vid tiden. Sundvall, som följde de pågående byggarbetena, skrev i ett brev till vännen och konstnären Wertmüller den 15 juli 1803 från ett, som det uppges i brevet återkommande, besök vid Stjersund:

Huset, som jag där bygger, är ännu ej färdigt. Det kommer att bli mycket rikt på målningar, skulpturer och förgyllningar, något som tar sin tid, och till sist kommer det att se ut som ett litet slott. Det har redan dragit en kostnad af öfver 30.000 Rdr.²⁴

Att byggnationen blev dyr och uppfattades så även i samtiden och av byggherren själv, finns det också tecken på. Ett sådant är den notering som Burenstams bror Carl-Daniel Burén gjorde i sin dagbok vid ett besök på Stjersund den 10 november 1805²⁵, dvs. två år efter noteringen från Sundvall:

Han [brodern Olof] ångrade likwist, at han i Stenhus-byggnader påkostat detta ställe 60,000 Riksdaler sedan år 1800 blott i penningar utom körslor, dagwerken dertil och materialier af tegel, som han sjelf låtit slå m.m.

Det beklagande över husprojektet som brodern ger uttryck för kan vara ett tecken på att det alltmer färdiga slottet inte riktigt motsvarade förhoppningarna, eller att det realiserade projektet var mindre attraktivt än planen, inte minst kostnadsmässigt. Det kan samtidigt inte uteslutas att det fanns ett visst mått av konkurrens mellan bröderna, som kan ha gett upphov till den bitska kommentaren. Fritz (2002) uppger att Burenstam långa tider efter det att Stjersund var färdigt var folkbokförd (mantalsskriven) på andra av sina egendomar, bland annat Skyllberg och Sonstorp. Burenstam verkar inte haft bråttom att bosätta sig på Stjersund.

Waldén (1949) återger också en episod där Olof Burenstam avtecknas som en person med enkla vanor, som att själv hugga sin ved. Ett resonemang förs av Waldén där Burenstam förmodas inte ha fullt ut ha kommit till rätta i de eleganta omgivningar och interiörer som herrgården Stjersund erbjöd. Men kanske är detta ett uttryck för ett önsketänkande och skapandet av en bild av slottets upphovsman som en enkel person, mer än en objektiv bild.

Burenstam var vid sin död 1821 skriven på Stjersund. Herrgården Stjersund hade slutligen blivit bostad för en av Sveriges mest framgångsrika järnbruksägare. Något uttalat och långsiktigt centrum för järnbruksrörelsen blev dock Stjersund av allt att döma inte.

3.2 1822/23 – 1860 – ett hus för kungafamiljens brukande

Olof Burenstam och herrgården Stjersund var som ovan redan noterats väl kända för Karl Johan vid tiden för Burenstams död 1821. Vid arvsskiftet efter Burenstam delades tillgångarna inklusive bruksrörelsen upp mellan makan och barnen. Stjersunds samlade egendomar delades upp i bruksrörelsen och herrgården med omgivande mark i separata delar innan försäljningen 1822. Det förekommer något olika uppgifter om hur Stjersund överfördes till arvingarna och i vilken ordning en uppdelning av egendomarna gjordes. Waldén (1949) uppger²⁶ att yngsta dottern Eva

²⁴ Areen (1916) s 108.

²⁵ Burén (2019).

²⁶ s 382.

Fredrica Burenstam (g Hagelstam) vid arvsskiftet tilldelades "Stjernerunds säteri", utom stångjärnsbruket.

Stjernerunds bruk tillföll dock enligt Waldén dottern Maria Carolina Burenstam (g af Robson). Prospektet på egendomen vid försäljningen, som är daterat 1821²⁷, anger dock att Stjernerund (i prospektet även benämnt *Sigridstorp eller Donafors*) innefattar byggnader, mark samt stångjärnsbruk med "hamrar och härdar". I ägarlängden som finns återgiven i Åman (2001) anges att järnbruket skildes från herrgårdsegendomen i samband med försäljningen, och att bruket fick namnet Dohnafors.

I prospektet från år 1821 anges att spekulanter på egendomen skulle kontakta äldsta brodern Johan Burenstam eller Maria Carolinas make Carl Magnus af Robson för att få ytterligare upplysningar om egendomen. Det kan ha fallit sig naturligt i tiden och i enlighet med myndighetsreglerna att det var en äldre bror respektive maken till ägarinnan som fick vara de som förde ordet och förhandlingarna kring försäljningen. Det förhållandet att Eva Fredricas man, Otto Julius Hagelstam, inte var den som företrädde sin fru i försäljningen av egendomen kan dock förvåna. Det kan vara så att det förklaras av att bodelningen efter Olof Burenstam inte var slutförd vid tidpunkten för försäljningen, men någon säker uppgift om det finns inte.

I sammanhanget kan noteras att Otto Julius Hagelstam var verksam som hydrograf och sjöofficer. Han var verksam inom sjökartläggning under en lång rad av år, och deltog bland annat i utredningen om Göta kanal år 1808²⁸. Även här finns således en anknytning mellan släkten Burenstam och Göta kanalprojektet. Hagelstam var också engagerad av flottans organisation och förefaller ha haft en syn på dess organisation som låg nära den syn som Baltzar von Platen företrädde, med en betydande roll för skärgårdsflottan, vars fartyg var en dimensionerande faktor för Göta kanal.

Under "hösten" 1822 (som det står i uppteckningen som återges nedan) uppges Karl Johan och drottning Desireé med delar av hovet ha besökt Stjernerund under tre dagar, varefter, uppges det i uppteckningen, sällskapet avrest till Norge. Det förefaller rimligt att anta att detta besök sammanföll med invigningen av Göta kanals västra del, från Rödesund/Karlsborg till Sjötorp. Invigningen hölls den 23 september 1822. Uppteckningen i Stjernerunds arkiv som anges vara gjord efter uppgifter från Fritz Burenstam, vid tillfället för besöket endast tio år, får förstås behandlas med viss försiktighet som källa. Tidsmässigt förefaller dock besöket kunna vara sannolikt.

I de "Notiser om Västgötalinjens tillkomst och invigning"²⁹ som är en del av Brings omfattande Göta kanal-böcker, finns en uppgift, som dock inte styrks av källhänvisningar, att Karl Johan sammanträffade med von Platen på Stjernerund, inför invigningen av Göta kanals Västgötalinje. Karl Johan hade avrest från Stockholm den 17 september 1822 enligt Bring. Resan gick via Norrköping, Linköping, Motala och Medevi, en resväg som inte tycks ha dominerat när det gällde hovets resor västerut mot Norge, enligt vad som utläsas av uppgifter i Hovstallets arkiv. Efter invigningen av Göta kanals västra linje den 24 september fortsatte Kungen resan "till Kristiania", som Bring uppges det.

²⁷ Återges i Åman (2001).

²⁸ Otto Julius Hagelstam, urn:sbl:13498, Svenskt biografiskt lexikon (art av Herman Richter), hämtad 2022-09-15.

²⁹ Bring (1922).

Figur 5 Uppteckning om besök av Karl XIV Johan på Stjernerund hösten 1822

Lista på Kungl. Hofvet, som 1822 på besöket
besökte Stjernerund i 3 dagar efter uppgift
af Fritz Bruenstam, då 10 år gammal.
H. M. Konung Carl XIV Johan och Drottning Josefine.
Statsrådet Admiralen Baron Cederström,
Öfverste Kammarherren Grefve Gustaf Lewenhaupt,
Öfverste Kaptenmästaren Grefve Magnus Brahe,
Tre Kabinettskammarherrar: Grefvarna Mauritz och Eric Lewenhaupt,
samt 2:de Gyllenbohl,
Tre adjutanter: Öfversten Baron Luten, Järne, Claesson och Baron
Tre Öfversten Officerare: Kaptenerna Lönnroff, Barkman af Bergman,
af flottan: Kapten Lervais, Löfndicus Edrén.
Drottningens 2 hoffröknar och
Drott Kammarherren Baron Rosenroff.
Chef för hederavdelningen; 25 man i 1:sta regementet: Baron Carl Philip von
Fritz Bruenstam och hans hustru Carl Maria från Sveriges
hvor med deras informator på stallskullen, hvarast en
sångkammar var inrättad medelst afbalkningar.
Efter 3 dagars vistelse på Stjernerund, dit dessutom alla
de d. v. grammar (Gen. adjutanter Mörmers från Lind och
hanskaperna på Skyllberg, Ed. J. Lönn) voro tillfärdiga en
dag till middag, afrot hofvet till Stjernerund.

Källa: Stjernerunds slottsarkiv Vol 001, APP1d, Släkten Cassel, 1834–1905

I den officiella berättelsen från invigningen av Göta kanals Västgötalinje den 23 – 24 september 1822³⁰ uppges Karl Johans besök vid kanalen ha sträckt sig från kvällen den 22 september till morgonen den 25 september. I detta dokument anges inledningsvis just den uppgift som Bring sannolikt refererar till, dvs. att Karl Johan innan besöket uppehöll sig på Stjernerund och där ska ha "blifvit uppvaktad af f.d. Statsrådet och Amiralen Grefve v. Platen"³¹.

Källorna som omtalar detta besök av Karl Johan på Stjernerund, ett av de få då det går att knyta flera av aktörerna som står i centrum för denna studie till denna plats vid samma tillfälle, är som ovan noterats relativt osäkra och/eller otydliga. En middag ska ha hållits på Stjernerund under Karl Johans vistelse på slottet där även herrskapet på Skyllberg med flera ska ha varit bjudna. Det kan rimligen antas att frågan om köpet av Stjernerund, eller rent av avslut för affären, var ett tema vid middagsamtalet. Enligt köpekontraktet för köpet, som är tecknat redan den 11 september 1822, skedde slutligen Karl Johans tillträde till Stjernerund den 14 mars 1823³².

Stjernerund kom att införlivas i Karl Johans samlade privata egendomsförvaltning, som hölls samman av Konungens enskilda byrå, en del av hovförvaltningen. Den Enskilda byrån hanterade

³⁰ Berättelse angående öppnandet av Götha Canal i Westergötland under Hans Maj:ts Konungens egen höga närvaro (1822).

³¹ s 1.

³² Bernadotteska arkivet, Kungens enskilda domäner (Egendomsförvaltningen i Syd-, Väst- och Mellansverige), vol 69 Kontrakt och handlingar gällande Stjernerund 1822 – 1830.

frågor som gällde både statsstyret, dvs. olika regeringsärenden och utrikespolitik, men också Kungens privata ekonomi inklusive den rätt omfattande egendomsförvaltningen. Inledningsvis från 1810-talet förefaller förvaltningen ha varit relativt spontan och mindre strukturerad, men Holm (1950)³³ uppger att den successivt kom att styras in mer ordnade former, särskilt efter Karl Johans trontillträde 1818.

Karl Johans enskilt ägda egendomar var mycket omfattande med mineral- och gruvegendomar, sågverk, bruk och skogar, men också flera stora lantegendomar och stadsfastigheter. Stjernerund var således en av många olika tillgångar som förvaltades av den Enskilda byrån. Just när det gäller Stjernerund uppges det att jordbruket vid Karl Johans tillträde år 1823 bedömdes vara i relativt eftersatt skick.

Herrgårdsbyggnaden Stjernerund kom genom åren fram till Bernadottefamiljens försäljning år 1860 att kräva ett omfattande underhåll och renoveringsåtgärder, som fallet är med de flesta liknande byggnader. Intrycket ges att Karl Johans fastighetsinnehav inte i alla delar drevs på ett långsiktigt hållbart sätt, utan med en rätt så snäv budget och med kortsiktiga åtgärder som dominerade. Uppgifter i Bernadotte-arkivet från den Enskilda byråns arkiv tyder också på att flera av egendomarna gav stora driftunderskott, och krävde tillskott av väsentliga medel för underhåll mm, som inte kunde genereras i den samlade tillgångsförvaltningen. Det kan vara ett uttryck för att egendomarna i första hand var avsedda som placeringstillgångar, med fokus mer på markvärdet än på byggnader och drift, men ger också uttryck för att konjunkturerna i jordbruket varierade starkt under 1800-talets första del.

Andra åtgärder som drog stora kostnader var inredningsarbeten efter de skiftande moden som gällde över tid. Den nu befintliga inredningen med sin tyngdpunkt i 1850-talet tillkom genom en av dessa större renoveringar som Bernadottefamiljen initierade, där byggmästaren Abraham Nyström och hans söner fick en väsentlig roll.

Det är svårt att avgöra med vilken intensitet Karl Johan använde sig av Stjernerund som bostad. Inköpet av egendomen tycks inte ha motiverats av någon tydligt uttryckt tanke om dess användning, mer än att det var en egendom med ett strategiskt läge. Till exempel för kungens resor till och från Norge och kanske som en utgångspunkt också för att följa befästningsbyggena i Karlsborg, som inleddes ett par år innan Karl Johan övertog Stjernerund. Detta skulle samlat kunna tala för att Stjernerund kunde ha använts relativt ofta av Kungen. Den bilden ges också i en skrift om norra vättersbygden från början av 1900-talet författad av Askersunds Tidnings mångåriga redaktör Joel Haugard³⁴. Källan till uppgiften i den skriften är dock oklar.

Uppgifter om resor som Karl Johan och den övriga kungliga familjen gjorde finns till stor del bevarade i Hovstallets noteringar. En genomgång av Hovstallets arkiv i de delar som gäller transporter³⁵ för de aktuella åren, som omfattar ett något annorlunda tidsspann än de huvudsakliga åren i denna studie, nämligen 1810 – 1837, ger dock inte vid handen att Stjernerund var särskilt ofta besökt av Kronprinsen/Kungen. Norgeresorna kom oftare att ha sina uppehåll i Örebro än på Herrgården Stjernerund, om utgångspunkt ska tas i Hovstallets noteringar. Örebro var sannolikt en mer naturlig punkt att stanna på resvägen till Oslo än Stjernerund.

³³ Holm (1950).

³⁴ Haugard (1912).

³⁵ Slottsarkivet, Hovstallets arkiv, Handlingar och räkenskaper avseende resor, volymerna 82 – 96 för åren 1810 – 1837, Stockholm slott.

Det finns ett par noteringar i Hovstallets arkiv om besök som Karl Johan förefaller ha gjort på Stjernerund. Det gäller ett tillfälle vid Karl Johans resa till Norge år 1815³⁶, ett ytterligare tillfälle den 22 juli 1828 återigen vid en resa till Norge³⁷, samt vid en resa till Norge den 22 juli 1832³⁸. Till dessa fåtaliga noteringar om besök ska läggas besöket som beskrivits ovan hösten 1822, också i det fallet sannolikt med Norge som slutmål.

Sammantaget förefaller det rimligt att anta att Karl Johan besökte Stjernerund vid ett antal tillfällen under tiden från omkring 1810 fram till 1830-talet, men det är sannolikt att det rör sig om ett handfull tillfällen snarare än flera. Ytterligare sökningar i kompletterande arkiv kan givetvis ge en annan bild.³⁹ Den bild som till exempel ges av Joel Haugard om ett mer omfattande utnyttjande av Stjernerund av Karl Johan behöver dock sannolikt modereras.

Efter Karl Johans död valde Oscar I, enligt Holm, att sälja det mesta av de personliga egendomsinnehaven, men inte Stjernerund. Här kan ha funnits en tanke på att herrgården trots allt hade ett strategiskt läge för resor, eller med sin närhet till Karlsborg var väsentligt av mer militärstrategiska skäl, som en del av den militära centralförvarsstrategin. En annan förklaring är förstås att regenten Oscar kan ha haft positiva ungdomsminnen från platsen, som gjorde att det fanns en affektion till platsen. Stjernerund hör till de mer högklassiga herrgårdarna och platserna i Sverige. Att en regent vill behålla denna egendom är kanske inte så förvånande.

3.3 1860 – 1951 – en hemvist för kreatursavelns utveckling

Stjernerund köptes efter Prins Augusts död, den siste ur Bernadotte-familjen som ägde slottet, av Knut Cassel. Familjen Cassel kom sedan kom att behålla egendomen i 90 år. Under den här perioden kom Stjernerund främst att utvecklas till ett centrum för jordbrukets och specifikt boskapens utveckling och förädling. Under ett par decennier blev Stjernerund med Knut Cassel som ägare något av ett nationellt centrum för förbättring av nötkreatur och ledande inom detta område i Sverige, en verksamhet som också uppges ha varit inkomstbringande⁴⁰.

Knut Cassels son Albert Cassel tog över Stjernerund år 1895. Albert Cassel delade intresset för avelsdjurhållning med sin far och verksamheten drevs framgångsrikt vidare fram till 1940-talet, då modernare avelsformer för lantboskap tog över. Augusta Cassel ärvde Stjernerund efter sin make 1933. Verksamheten förefaller i allt väsentligt ha drivits vidare fram till hennes död 1951, dock såldes jordbruksrörelsen år 1948 till Uppsala universitet.

Cassel-släkten var utan tvekan välsituerad i det svenska samhällslivet. Både Knut och Albert var engagerade i politik och samhällsliv. Fadern Knut inom såväl landsting som riksdag med uppdrag i riksdagens första kammare. Sonen Albert var mestadels engagerad i kommunpolitiken, med många olika uppdrag under sin tid.

Augusta Cassel var en aktiv deltagare i traktens sociala sammanhang och begivenheter. Hon var bland annat en aktiv deltagare i de turer som utspelade sig kring Verner von Heidenstam på

³⁶ RA/Slottsarkivet, Hovstallets arkiv Vol 87, Kronprinsens och Prins Oscars resor i Närke respektive till Norge 15 - 16 aug 1815 (SE/RA/56313/0/87).

³⁷ RA/Slottsarkivet, Hofstallets arkiv Vol 92 Karl XIV Johans resa till Norge år 1828 (SE/RA/56313/0/92).

³⁸ RA/Slottsarkivet, Hofstallets arkiv Vol 96 Karl XIV:s resa till Norge juli – okt år 1832 (SE/RA/56313/0/96).

³⁹ En möjlig källa att komplettera sökningen med är Statskontorets arkiv, Kansliet/Huvudarkivet, serie E 3 M Kungsskjutsar volymerna 2-21 som berör åren 1817-1832 (SE/RA/420405/01/E 3 M).

⁴⁰ Lindhé (2001) i Åman (2001).

Övralid, både under Heidenstams livstid och efter hans död. På en bild från 1934 ses Augusta Cassel till exempel uppvakta Heidenstam på dennes 75-årsdag på Övralid⁴¹.

Stjernerund gick under familjens Cassels innehav från att vara en bostad för kungafamiljen till att vara en herrgård i ett ledande jordbruksföretag.

3.4 1951 – ett museum över en epok

När Augusta Cassel närmade sig sitt livsslut behövde hon fatta beslut om hur Stjernerund skulle förvaltas i fortsättningen. I avsaknad av egna barn blev arvsfrågan brännande.

En person i Augusta Cassels ställning som sökte en långsiktig hantering av Stjernerund efter sin död sökte naturligen efter en så stabil förvaltare som det var möjligt vid det stundande ägarskiftet. Vid slutet av 1940-talet var, med denna inriktning, två institutioner av särskilt intresse: Uppsala universitet och Kungliga Vitterhetsakademien.

Uppsala universitet hade en omfattande och långsiktig egendomsförvaltning, vari jord- och skogsbruksrörelsen vid Stjernerund skulle kunna bli en naturlig del. Universitets långsiktiga förvaltningstradition borgade för att dessa delar av egendomen både skulle få en professionell skötsel. Skogen och jordbruksmarken såldes år 1948 till Uppsala universitet⁴².

Kungliga Vitterhetsakademien var vid denna tid ännu den aktör som hade ansvaret för förvaltningen av historiska lämningar och fornminnesvården i landet. Riksantikvarieämbetet hade ännu inte avskilts som en självständig myndighet från akademien, vilket skedde först 1975. Att testamentera slottet med parkanläggningen till en av de kungliga akademierna bör ha framstått som ett framtidssäkert alternativ.

Överlåtelsen av marken till Uppsala universitet visade sig på lång sikt dock inte infria Augusta Cassels förmodade önskan om en långsiktig förvaltning. Under 1990-talet sålde Uppsala universitets akademiförvaltning marken. Detta motiverades enligt Uppsala akademiförvaltning⁴³ med att man strävade efter att bilda mer sammanhängande brukningsenheter i förvaltningen.

Vitterhetsakademien har varit mer uthållig i sitt förvaltarskap, men har också en annan inriktning på sin egendomsförvaltning. Redan i anslutning till att Augusta Cassel avled år 1951 tog riksantikvarien Martin Olsson och hans fru Wera Olsson en aktiv roll i inventeringen av slottet och dess interiörer, ett arbete som redovisades i en bok där den Bernadotteska perioden och dess avtryck på inredningen och det yttre på Stjernerund stod i fokus⁴⁴. Slottets inre har därigenom bevarats på ett sätt som med en annan ägare sannolikt inte skulle blivit fallet.

⁴¹ Bloggpost 14 februari 2009 om Joel Haugard, på [Danielssons dagar \(ovedanielsson.blogspot.com\)](http://danielssons dagar (ovedanielsson.blogspot.com).).

⁴² Åman (2001) s 165.

⁴³ Intervju Curt Malmenstedt, Uppsala Akademiförvaltning.

⁴⁴ Olsson, M & Olsson W (1956) *Stjernerunds slott i Närke under den Bernadotteska epoken 1823–1860. Ett bildhäfte med orienterande text*, Stockholm.

När det gäller den yttre förvaltningen av herrgården har omfattande insatser också gjorts över åren. Fastigheter som Stjernerund är mycket kostsamma att förvalta och kräver ett omfattande löpande underhåll. En fasadrenovering utförd under ledning av Riksantikvarieämbetet under inledningen av 1960-talet⁴⁵ genomfördes enligt tidens syn med moderna material, något som med senare decenniernas byggnadsvårdsideal nedvärderats och i slutet av 1990-talet ledde till återställande åtgärder med sikte på slottets skick under 1850-talet. Stjernerund anses nu vara en av de mest välbevarade byggnaderna från den aktuella tiden, med sina högklassiga inredningar från mitten av 1800-talet.

⁴⁵ Åman (2001) s 190 ff.

4. Göta kanal-aspekter på Stjernerund

4.1 Den allmänna analysramen

Med utgångspunkt i forsknings-ansatsen i det mer omfattande forskningsprojektet kring Göta kanal, som denna studie är en del av, är det mest relevant att studera Stjernerund med herrgården och bruksrörelsen under perioden 1800 – 1832, dvs. under den tid som kanalprojektet planerades och genomfördes. I forskningsprojektet kring Göta kanal delas utvecklingen in i ett par tidsperioder och utifrån ett antal väsentliga påverkande omvärldsfaktorer; *teknik*, *ekonomi* och *politik*. Det går på så sätt att strukturera den mycket omfattande dokumentationen kring Göta kanal på ett relativt överskådligt sätt, som hänförlig till de olika omvärldsfaktorerna.

Tabell 1 Ett analyschema med påverkansfaktorer, tidsperspektivet, projektets dominerande argumentation över tid och kommentarer om den dominerande organisatoriska principen

Tidsperiod	Teknik	Ekonomi	Politik	Dominerande organisatorisk princip
1800–1809: Planeringen inleds, visionen skapas, stöd för visionen etableras	Moderna kanaler hade byggts med framgång i andra länder och borde göras även i Sverige.	Samhälls-ekonomiska nyttor är en del av argumentationen. Transportkostnader ska sänkas.	Sammanbinda östra och västra Sverige, tillväxt och ökad handel, en del i en liberal omdaning av ekonomin.	Organisations-frågor stod inte på agendan.
1810–1818: Det oberoende infrastruktur-bolaget	Bolagsledningen inser successivt de stora tekniska utmaningarna med projektet och inser bristen på tekniskt kunnande och ingenjörskonst i Sverige. Anknytningen till England fördjupas.	Ett snabbt slutförande av projektet eftersträvas eftersom det kommer att ge driftintäkter. Ett annat sätt att öka inkomsterna är att expandera Kanal-diskonten. När projektet utsätts för kritik, till exempel i riksdagen 1815, återgår företrädare till nytto-argumenten ovan.	Inledningsvis betonas starkt bolagets självständighet gentemot staten. Successivt stärks argumenten för statlig involvering. Försvarspolitiska anknytningar blir starkare över tid som argumentationsbas.	Från ett självständigt privatsektor-initiativ och projekt till ett offentligt/privat samverkans-projekt.
1819–1832: “Nationalföre-taget” Göta kanal	Teknisk utveckling och utbildning av ingenjörer och arbetare. Motala Verkstad som en viktig del för projektet och för teknisk utbildning och innovation i allmänhet.	Fokus på att få tillräcklig finansiering för att genomföra projektet med ett kortsiktigt perspektiv. Fokus på att öppna hela kanalen så att driftintäkter skulle genereras.	Argumenteringen för den långsiktiga visionen bakom projektet ökar. Ett ökande fokus på innovationsfrågor, tillväxtaspekter och försvars-argumentation.	Ett statskontrollerat privatägt aktiebolag.

Källa: anpassat från Hasselgren (2022)

I tabellen ovan sammanfattas de viktigare dragen i utvecklingen kring Göta kanal-projektet utifrån perspektiven *tid* och *omvärldsfaktorer*. Den dominerande organisatoriska principen som bolagets företrädare argumenterade för och som tillämpades under respektive tidsperiod framgår också. Denna aspekt berörs inte annat än undantagsvis i den här rapporten. Fokus i projektet förändrades över tid med tyngdpunkter som växlade mellan områdena teknik, ekonomi och politik och med en varierande organisatorisk logik.

Teknikutvecklingen var både förutsättningsskapande och en utmaning under olika perioder. Å ena sidan gjorde en ökad kunskap om hur kanaler kunde byggas att projektet överhuvudtaget initierades, å andra sidan var bristen på material och osäkra leveranser ofta en tydlig hämsko för projektets genomförande. *Ekonomiska aspekter* påverkade projektet i hög grad. Här kan noteras att en relativt avancerad finansiell modell användes vid projektets organisering, med en aktiebolagskonstruktion med ett brett ägande och en bankrörelse, Göta kanaldiskonten knuten till verksamheten. Projektets återkommande finansieringsproblem kom att prägla verksamheten över tid och ledde till omfattande politiska debatter, omprövningar och revisioner från statens sida.

Ett så stort projekt som Göta kanal omgärdas naturligen av en omfattande *politisk process*. Det gäller frågor om målsättningen för projektet, hur det ska genomföras och inte minst finansieras. När projektet är klart uppstår ofta en mängd frågor om driften av verksamheten och följderna av de nya transportrelationerna som normalt för in på politiska diskussioner. Utflödet av diskussionerna var i många lägen en återkommande prövning av Göta kanalbolagets ställning och självständighet. Skulle oberoendet för bolaget och projektet mot staten, som ändå finansierade en väsentlig del av verksamheten, värnas eller skulle bolagsledningen söka ett närmre samarbete med staten, och på så sätt säkra projektets stabilitet? Slutresultatet av genomförandeperioden blev att Göta kanalbolaget bevarade sin formella självständighet, men samtidigt blev alltmer beroende av stöd från staten.

4.2 Analysramen och Stjernerund

Under den studerade tidsperioden kom Stjernerund att fungera som en arena för näringslivsintressen, allmänna utvecklingsintressen i den norra Vätterbygden och generellt mer för mer uttalat politiska intressen. Dessa olika intressesfärer berör de olika aspekterna teknik, ekonomi och politik.

Göta kanal som politiskt projekt

Göta kanal kom att aktualiseras som en förlängning av Trollhätte kanal-projektet, men genomfördes sedan i en kontext där Sveriges strategiska geografiska och politiska läge påtagligt förändrats. Initiativtagaren till Göta kanal-projektet, Baltzar von Platen, var engagerad i Trollhätte kanal som ledamot av direktionen, och hade genom det en insikt i de strategiska möjligheter som kanalteknologin erbjöd, både för projekten i sig, men också för handel och transporter i allmänhet.

Liksom Olof Burenstam lyckades von Platen med att ompositionera sig vid skiftet mellan den tidigare Gustavianska regimen och den nya konstitutionellt sett mer liberala regim som etablerades efter 1809-års revolution. Den nya grundlagens politiska system, där en maktbalans mellan regent, riksdag och domstolar etablerades, gav en ram för samhällets och ekonomins fortsatta utveckling med delvis nya spelregler.

Burenstam var vid tiden för 1809-års omdaning sedan 15 år en etablerad adelsperson som bland annat deltog i riksdagarna år 1800, 1809 – 10 och 1812⁴⁶. Burenstam var ledamot av Besvärs och ekonomiutskottet vid 1809 – 10 års riksdag och av Bevillningsutskottet vid 1812 års riksdag, och yttrade sig främst i frågor i anslutning till järnframställningen och bruksrörelsens verksamhetsförutsättningar. Ett exempel är ett memorial som presenterades av Burenstam i adelsståndets förhandlingar den 1 december 1809 med ett resonemang till stöd för den rådande ordningen inom tackjärnshandeln och -regleringen⁴⁷, en ordning som var en del av grundvalen för Burenstams järnbruksverksamhet.

Att Burenstam hade en i allmänhet positiv syn på näringslivsfrågor och bevarandet av goda verksamhetsförutsättningar för bruksrörelsen, så som den var organiserad under den tid Burenstam byggt upp sin verksamhet, förefaller naturligt. Det är också rimligt att Burenstam, liksom andra näringsidkare med beroende av transporter var engagerad av godstransporternas organisering, förbättring och förenkling. Som Sven Fritz (2002) har påpekat utgjorde transportkostnaderna en dryg del av järnbruksrörelsens utgiftssida. Att minska transportkostnaderna låg i linje med en effektiv drift av järnbruken. Mer om detta nedan.

Burenstam stod relativt nära en krets av politiskt engagerade aktörer under åren kring statsomvälvningen 1809 genom sin tidigare nämnda kontakt med Armfelt, men lyckades navigera rätt i de komplicerade politiska turerna. Inte osannolikt förklaras detta av att Burenstam inte tycks ha varit primärt engagerad av politiska aspekter på samhällsutvecklingen.

Det fanns som tidigare påpekats också en relativt tidigt en anknytning mellan Burenstam och den nya kronprinsen Karl Johan. Under riksdagen år 1812 i Örebro, bodde Karl Johan som ovan nämnts i Burenstams Örebrofastighet⁴⁸. Det kan antas att denna vistelse i Burenstams fastighet varade fyra månader, från april till augusti 1812. Burenstam måste rimligen ha ansetts vara en pålitlig person av hovet, och deltog ju själv i riksdagen. Kanske var detta början till en kontakt mellan kronprinsen och Burenstam som ledde vidare till Bernadottefamiljens förvärv av Stjernsund ett decennium senare.

Ska någon mer direkt anknytning till mellan Burenstam och Göta kanal-frågan under denna tid etableras så får det snarast bli i fråga om det allmänna intresset av att stödja näringslivets utveckling och transportsystemets utbyggnad, som Burenstam får sägas ha stått bakom. Göta kanal-frågan var också en av de stora diskussionspunkterna vid de riksdagsmöten som Burenstam medverkade från 1809. Frågan var så omfattande diskuterad att det är orimligt att Burenstam inte skulle varit väl insatt i projektets olika aspekter. Burenstam var välsituerad och ägare av en av landets största industriella verksamheter, han hade nära kontakter med handelsintressen både i Stockholm och i Göteborg och han hade en ståndsmässig bostad i Stjernsund. Att Göta kanal fanns med som en ingrediens i diskussionerna på Stjernsund förefaller inte osannolikt.

En sammanställning som Carl-Gustaf Burén gjort⁴⁹ visar också att kanalrelaterade frågor var ett återkommande tema i Carl Daniel Buréns dagböcker, som ju också liksom brodern Olof Burenstam drev en omfattande bruksverksamhet. Ett knappt femtiotal anteckningar om kanalfrågor i stort, varav en del i relation till Göta kanal finns i dagböckerna, inte sällan om projektens framdrift och jämförelser mellan olika kanalprojekt. Kanaler sedda som

⁴⁶ Se bland annat Seth (1935).

⁴⁷ Olof Burenstams promemoria återgiven i Riksdagens Protokoll 1 december 1809 från sammanträde med Allmänna Besvärs- och Oeconomie utskottet.

⁴⁸ Waldén (1949) s 331 uppger att Burenstam "var kronprins Karl Johans värd" i den aktuella fastigheten.

⁴⁹ Sammanställning gjord på min fråga utifrån Carl Daniel Buréns dagbok.

infrastrukturprojekt var utan tvekan av relevans för järnbruksföretagens ägare under den här perioden.

Göta kanal-projektet som innovationsfrämjare och teknikanvändare – och järnbruksrörelsen som med- och motspelare

Göta kanal-projektet kan ses som en del av en internationellt etablerad kanal-industri där arbetsmetoder och kunnande hade byggts upp under längre tid. Även i Sverige fanns en kompetens kring kanalbyggande som hade kommit eller skulle komma till uttryck i flera andra kanalprojekt, som Strömsholms kanal, Södertälje kanal, Kinda kanal med flera kanaler. Ett tydligt dilemma för Göta kanal-bolaget, som det beskrivs av Bring och Lund (1930), var samtidigt den stora bristen på både ingenjörsmässigt kunnande och på förmågan och produktionskapaciteten när det gällde att framställa olika väsentliga konstruktionsdelar till kanalen, inte minst i järn och stål.

Det behövdes till exempel en hel del gjutna konstruktioner, inte minst till broar och slussportar. Ett återkommande problem var att tillgången på tackjärn för gjutning var begränsad, men också att kvaliteten på de gjutningar som gjordes i Sverige var bristfällig. Göta kanal-bolaget försökte hantera denna situation dels genom att lägga ut beställningar på de järnbruk som bedömdes ha tillräcklig produktionskapacitet och kunskap, dels genom import från England, som i sig var begränsad av regleringar, vilket gjorde importprocesserna omständliga. Här kan förstås noteras att Olof Burenstams försvar för den rådande regleringen av tackjärnstillgången i Riksdagen 1809, som syftade till att skydda stångjärnsexporten, inte underlättade för ett stort projekt som Göta kanal.

Göta kanal-projektet tog till sig ny teknik i stor utsträckning. Det kunde gälla anläggningsverksamheten, där behov fanns av att underlätta grävning och bortforsling av jordmassor och överskottsvatten, men också när det gällde muddring. Här använde man sig i projektet av den senaste tekniken och ingenjörskonsten. Till stor del kom kunskapen från England, genom att ingenjörer och arbetsledare engagerades i projektet. Primärt kunde detta ske genom de etablerade och goda kontakterna mellan ledaren för Göta kanal-projektet von Platen och den engelske kanal-ingenjören Thomas Telford.

Nya tekniker som tidigt introducerades i projektet var järnvägar för vagnar dragna av hästar eller manskap som användes för att frakta bort schaktmassor men också för transport av material, främst gällde det kortare sträckor och i anslutning till anläggningsarbetena. Muddringsverk och pumpar drivna av ångmaskiner var därtill tekniker som projektet skaffade och använde i relativt stor omfattning, också i dessa fall med direkta importkanaler via England. En inhemsk leverantör av ångmaskiner, men också av annan teknisk utrustning var Samuel Owen med verkstad och tillverkning i Stockholm. Owen hade arbetat hos Boulton & Watt i Birmingham och där lärt sig hur ångmaskiner fungerade. Owen var även driven inom gjutgodstillverkning, och en av de få som kunde konkurrera med etablerade verksamheter som Finspångs Bruk när Göta kanal tog in offerter på gjutgods.

Burenstams verksamhet i järnbruken som samlades i rörelsen knuten till Stjernsund kan ses som en del av de omvärldsförhållanden som, utifrån den gällande institutionella ramen under inledningen av 1800-talet, skapade förutsättningarna att genomföra ett projekt som Göta kanal. Järnhanteringen var föremål för en ingående reglering både när det gällde järnmalmsproduktion och för de kommande förädlings-stegen i produktionen, och dessa regleringar minskade successivt först under kanal-projektets genomförande.

Den huvudsakliga tanken med regleringarna av järnindustrin var att, i en industri där den tekniska utvecklingen gick långsamt, fokusera järnproduktionen på stångjärn för export. Detta genom att från tackjärn producera stångjärn, som sedan kunde säljas till utlandet. Det var denna verksamhet som Burenstams verksamheter, till exempel i Skyllberg, var inriktade på. Och det var genom att utnyttja de relativt stela produktionsrättigheterna för stångjärnssmidet på ett resurssnålt sätt som ett ekonomiskt överskott kunde genereras.

Ett annat skäl till regleringen av järnframställningen var att skydda tillgången till den viktiga skogsråvaran, som med tidens produktionsprocesser användes för framställning av träkol. En långsiktig balans mellan tillväxten i skogen och produktionen vid stångjärnsbruken ansågs vara viktig att upprätthålla, under given teknisk produktionsmetod. Alternativa tolkningar är dock möjliga. Å ena sidan att bruksägarna inte ville öka produktionen, för att hålla stångjärnspriserna uppe och därmed maximera intäkterna. Å andra sidan att bruksägarna snarare såg en ökad produktion som olönsam vid gällande prisnivåer på marknaden. Den gällande teknologin i järnbruken kunde antas leda till stigande styckkostnader vid ökad produktion snarare än fallande.⁵⁰

Fritz⁵¹ påpekar samtidigt att en relativt stor del av produktionen vid den samlade bruksrörelsen som drevs av Burenstam vid de olika bruken kring Stjernsund bestod av manufakturjärn som spik, järnplåtar, sågblad för vattensågar och ankaren. Speciellt ser man att denna produktion ökade från 1810 och framåt, då Bergskollegiet medgav en utökning av manufaktursmidet vid Sonstorp, ett av Burenstams bruk⁵². Dessa produkter var sådana som var efterfrågade vid kanalbygget, som var i behov av en stor mängd av många olika manufakturvaror. Att Burenstams bruk var leverantörer av sådana varor till kanalbygget är därtill möjligt att belägga.

Enstaka noteringar i Göta kanal-arkivet redan från år 1810⁵³ ger nämligen vid handen att Sonstorp, levererade relativt omfattande mängder "järnspik", "jern och spik", "materialer och inventarier" (bland annat gångjärn) till kanalprojektet. Det var inte frågan om några större beställningar sett till Burenstams totala affärsrörelse, men illustrerar ändå att Göta kanalprojektet fick en betydelse även i detta avseende för Burenstams affärsverksamhet.

Göta kanalbolagets så kallade Orderböcker som finns i Landsarkivet i Vadstena innehåller därtill till exempel ett protokoll från en "upphandlingsauktion" som hållits i Mariestad den 16 januari 1812⁵⁴ (eller i vart fall protokollförts denna dag). Protokollet anger en större mängd bearbetade järnvaror som köpts in till kanalprojektet från flera av bruken kring Vättern, som Forsviks bruk, Boxholms bruk (som drevs av Burenstams bror Burén) och Påvelstorp. Det rör sig om "brytspett", "huggyxor", fyrkantjärn i olika dimensioner, "rotyxor", "spikhamrar" och spik i större mängder och flera dimensioner.

Ett av svaren på de leveransproblem som Göta kanalprojektet mötte när det gällde mer avancerade verkstadsprodukter, som slussportar och broar i gjutjärn, var att planer kom att diskuteras om en egen tillverkning av dessa produkter skulle byggas upp. Möjligheten till det

⁵⁰ För en vidare diskussion se Karlsson (1990).

⁵¹ I Åman (red) 2001.

⁵² Se Fritz (2002) s 43.

⁵³ Verifikationer 1810 för Göta kanal och Bergs station m.fl., verifikationer 1 maj, 26 juli och 15 oktober, Göta kanalbolags arkiv, Landsarkivet Vadstena, G XI a:1.

⁵⁴ Orderbok 1812, Göta kanalbolags arkiv, Landsarkivet Vadstena, B IV a:1.

hade förts in i privilegiebrevet av 1810 för kanalen⁵⁵. Genom initiativ av von Platen hade en konkret diskussion inletts om att bygga upp en egen verkstadsverksamhet redan år 1817. Det var kontakterna med England och Thomas Telford som blev svaret på även denna utmaning i projektet. En engelsk gjutmästare, Thomson, anställdes, vilken förordade att ett gjuteri och verkstad anlades vid sjön Viken, i den numer obetydliga orten Sörkvarn, söder om Sättra Bruk. Det som talade för denna plats för en verksstadsetablering var bland annat den goda tillgången på järnmalm från bland annat Lerbäcks bergslag, närmre bestämt omgivningarna till Stjernsund och Burenstams bruksrörelse⁵⁶.

Efter flera komplicerade turer i Göta kanal-projektet och en finansiell kris i bolaget 1817–18, en av flera, kom verkstaden och gjuteriet senare att anläggas i Motala i stället för i Sörkvarn. Ett av skälen var kanske helt enkelt att Västgötadelen av Göta kanal nu var färdig och öppnad för trafik. Byggnadsverksamheten och behovet av gjutgoods av olika slag koncentrerades till den östra delen av kanalen, och här kom Motala att bli den naturliga huvudorten. Den här delen av Östergötland i närheten av Närke bergslag var samtidigt sedan länge ett av de viktiga centra för järnframställningen i Sverige. Viss kunskap om järnproduktion och smide fanns således i regionen. En närmre studie av rekryteringen till Motala verkstad under en något senare period (1853 - 60) som refereras av Dahlström (1998)⁵⁷ anger dock att merparten av arbetarna under denna tid rekryterades från den kringliggande landsbygden.

Den samlade omfattningen av leveranserna till kanal-projektet från Burenstams bruk återstår att kartlägga. Sannolikt var det en betydande ökning av efterfrågan på både stångjarn och bearbetade järnvaror som kanalprojektet ledde till i regionerna längs kanalen, och som Burenstam och andra bruksägare i regionen mötte. Det skulle kunna tänkas att etableringen av Motala Verkstad så småningom ledde till en ökad konkurrens för de etablerade bruken på denna marknad. Men detta för väsentligen in på 1830-talet och utanför den nu primärt studerade tidsperioden.

Ett liknande försök att kartlägga sambanden mellan infrastruktur och den industriella utvecklingen men i detta fall i samband med de stora järnvägsprojekten i Sverige under perioden 1860 – 1914, var föremålet för Hans Modigs doktorsavhandling år 1971⁵⁸. Modig konstaterade, efter en mycket omfattande genomgång av beställningar från de statliga järnvägsprojekten och de privata järnvägsföretagen, att järnvägsföretagen visserligen var stora som beställare från de svenska järnbruken och verkstadsföretagen. Samtidigt uppskattar Modig att den samlade andelen av järnvägarnas beställningar inte översteg två till tre procent av "metallindustrins"⁵⁹ samlade utbud under dessa år. För "verkstadssektorn" anges en högsta andel av 22,5 procent år 1875, vilket förstås för ett enskilt år sannolikt var mycket betydelsefullt, men samtidigt inte en nivå som var långsiktigt uthållig.

⁵⁵ 7 § i privilegiebrevet av den 11 april 1810 för Göta kanalbolaget gav bolaget rätten att "*för Canalens behof des byggnad och underhåll anlägga Verkstäder för förfärdigande av gjutgoods, smiden, verktyg och redskap samt allehanda nödiga materialer, och att driva dessa Verkstäder antingen för hand eller med vatten, eller genom ång-machiner...*".

⁵⁶ Lerbäck syns nordväst om Askersund i Figur 1.

⁵⁷ Dahlström (1998) refererar till Hoppe (1988).

⁵⁸ Modig (1971) s 95 ff.

⁵⁹ Ett begrepp som härleds ur nationalräkenskaper för Sverige beräknade av Lindahl, Dahlgren & Kock (1937) och som innefattar delsektorerna "verkstadsindustri" och "metallindustri", vilket innefattar de flesta av företagen i denna vidare sektor under den av Modig studerade perioden.

Modig beskriver en situation för järnvägsföretagen som till stora delar liknar Göta kanal-bolagets. Dels såg man brister i den inhemska produktionskapaciteten i allmänhet, men också när det gällde kvaliteten på de levererade produkterna. Det gällde också Motala Verkstad som hade svårigheter att leverera till exempel järnvägsräls till samma pris och kvalitet som de utländska, mestadels engelska, leverantörerna.

De erfarenheter som drogs i början av 1800-talet när Olof Burenstams verksamheter mötte den nya efterfrågan från ett stort statligt projekt som Göta kanal visar både på den betydelse ett sådant projekt sannolikt hade på den samlade efterfrågan på bearbetade järnvaror under en period i Östergötland, Närke och Västergötland, men också på att import av de mer avancerade produktgrupperna tidigt kom att sättas som ett mönster som gällde också för de kommande årtiondena. Samlat tyder de relativt knapphändiga uppgifterna om efterfrågan från Göta kanal-projektet på att det fanns ett verksamhetsmässigt och kommersiellt samband mellan Göta kanal och Stjernsunds-bruken, men att det sannolikt inte rörde sig om en avgörande verksamhetsmässig eller ekonomisk betydelse för bruken.

Det kan slutligen noteras att Abraham Nyström som Göta kanal-bolaget anlidade under lång tid för uppförande av flera byggnader i Motala och på andra platser var Abraham Nyström. Nyström drev en framgångsrik byggmästarrörelse i Östergötland från 1820-talet, och från 1827 och framåt enligt kungligt beslut, efter initiativ från Baltzar von Platen, även utanför länet⁶⁰.

Olof Burenstams brorson Adolf Burén ägde Grytgöls bruk där Burenstam föddes då Olofs och Carl Daniels far var förvaltare vid bruket. Adolf Burén anlidade Abraham Nyström för att uppföra en ny herrgård på Grytgöl åren 1818 – 1820⁶¹. Nyström och släkten Burén/Burenstam hade i detta sammanhang en nära kontakt.

Från det tidiga 1820-talet byggde Nyström ett större antal hus för kanal-bolaget, bland annat för det sedan 1822 startade Motala Verkstad. År 1831 fick Nyström titeln *Oeconomie Directeur*, genom beslut av Karl Johan, vilket skedde efter von Platens död. Denna hederstitel är i sig ett tecken på den kvalitet och exklusivitet som Nyströms verksamhet ansågs uppfylla.

Nyströms verksamhet drevs till en högt utvecklad produktion i tidens stil för den typ av högreståndsbyggnader som hans verksamhet kom att inriktas på. Efterfrågan från förmögna beställare i regionen, som von Platen och Göta kanal-projektet, och bruksägare i regionen, på herrgårdar med inredningar i hög kvalitet drev fram ett byggnadskunnande som gjorde att regionens företag kunde möta också de mest kvalitetsmedvetna beställarna. Här fanns således också sannolikt en viss innovations-effekt i den till Stjernsund och Göta kanal anknutna byggnadsverksamhet, som Nyström var den kanske främsta företrädaren för.

Nyström, von Platen och Karl Johan var således i olika sammanhang i relativt nära kontakt under 1820 – 30-talen. Även om någon direkt anknytning mellan Olof Burenstam och Nyström inte har kunnat beläggas, så fanns det ändå en kontakt mellan släkten Burén/Burenstam och Nyström. När så Stjernsund i slutet av 1840-talet skulle renoveras togs en kontakt mellan Kungens Enskilda byrå och Abraham Nyström, som under de sista åren av sin levnad kom att arbeta med slottets renovering och nya inredningar. Efter Abraham Nyströms död tog sönerna över byggmästarfirman, och utförde ett antal ytterligare arbeten på herrgården Stjernsund. Stjernsund och dess ägare blev på så sätt på flera olika vägar del av de olika verksamheter som

⁶⁰ Nyström (2002) s 34 ff.

⁶¹ Nyström (2002) s 183.

Göta kanal gav upphov till inom byggnadsverksamhet, innovativt företagande och den vidare järnbruksrörelsen.

Göta kanal som ekonomisk och finansiell aktör med påverkan på näringslivets förutsättningar

Göta kanal-projektet kom också att gripa in i den ekonomiska och finansiella utvecklingen i vidare mening längs kanalsträckningen, där till exempel Närke-byggdens aktörers finansiella mellanhavanden ingick, och kom att spela en väsentlig roll för de betydande aktörerna under de första decennierna av 1800-talet. Projektet påverkade den ekonomiska utvecklingen på flera sätt. Dels ledde byggprojektet i sig, under byggnadstiden till en mängd mellanhavanden mellan Göta kanal-bolaget och andra ekonomiska aktörer. Det kunde gälla markfrågor, inköp av olika insatsvaror till bygget och till byggprojektets anställda och arbetare, där exempel givits ovan, men också rent finansiella aspekter, som berörs mer nedan. Dels gav projektet när det färdigställts upphov till kortare transport- och restider, och öppnade för nya marknader för den lokala produktionen.

Privilegiebrevet för bolaget uttalar inledningsvis, som ett slags målsättning för hela projektet och Göta kanal-bolaget, att det skall leda till *”åkerbrukets och gagneliga Näringars upphjelpande, Handels och Rörelsens lifvilghet, samt en städse och tilltagande idoghet, samt därjämte blifva hufvudledningen för flere i framtiden möjliga Sido-Canaler genom Rikets bördigaste Provincer,”*⁶². Dessa effekter kunde uppkomma både under byggnadstiden, men också efter det att kanalen färdigställts då transporterna i de regioner som anknyter till kanalen skulle påverkas och nya transportrelationer etableras. Det finns skäl att anta att båda effekterna var av intresse för staten som medfinansiär till kanalen, men också för de privata intressenter som bidrog med finansiering genom att teckna aktier i kanalbolaget.

Projektet inleddes med en aktieteckning som gjordes under maj 1810, i enlighet med de riktlinjer som riksdagsbeslutet drog upp och med närmare utformning och organisering, som hölls samman av den kommitté som regeringen tillsatte våren 1810⁶³. I kommittén fanns flera personer med relationer till Burenstam och järnhandeln (som von Platen) och företrädare för handelshuset Tottie & Arfwedsson i Stockholm och Santesson från Göteborg, som alla senare skulle ha viktiga roller i Göta kanalbolaget.

Aktieteckningen, varav merparten genomfördes under 12 – 14 maj 1810 på ett tjugotal orter runtom i landet, som angavs i de närmre reglerna för kanalbolaget, blev mycket framgångsrik med samlade aktieteckningar som översteg de beräknade beloppen. Totalt tecknades aktier för cirka 3,2 miljoner Riksdaler, varav dock enbart fem procent behövde erläggas vid aktieteckningen och ytterligare fem procent då aktiebrevet lämnades till aktietecknarna. Som en särskild säkerhet för aktieteckningen gav staten en garanti om fem procents årlig avkastning på aktierna. Aktierna kunde senare belånas i Göta kanaldiskonten (se vidare nedan). Samlat framstod aktieteckning i Göta kanal uppenbarligen som ett attraktivt placeringsalternativ för dåtidens sparare.

Att kanalbolaget var en angelägenhet särskilt för Östergötland och Västergötland underbyggs av att hela emissionsprospektet, med privilegiebrev samt von Platens och Telfords utredningar, lästes upp i kyrkorna i dessa landskap vid högmässan den 6 maj 1810. Detta kanske inte var helt

⁶² Privilegiebrevets (1810) inledning.

⁶³ Reglor för det för det genom Kungl Majts nådiga privilegium af den 11 April 1810 Octroyerade Götha Canal Bolag Gifne Stockholms Slott den 11 April 1810.

unikt, många statliga meddelanden och kungörelser spreds på detta sätt, men det var ändå något av en regional kraftsamling som präglade projektet.

När det gäller de finansiella aspekterna kan som tidigare nämnts noteras att privilegierna för Göta kanal-bolaget medgav att som en del av företaget etablera en bankrörelse. Denna gavs namnet *Göta kanaldiskonten*, och var en systerbank till två andra liknande rörelser; *Malmö diskont och Göteborgs diskont*, som redan var etablerade. Verksamheterna i Malmö och Göteborg bildades 1803 respektive 1802 i syfte att underlätta kreditgivningen till det privata näringslivet och handeln, och på samma sätt var det avsett med Göta kanaldiskonten. Dessa diskonter hade föregåtts av liknande verksamheter under slutet av 1700-talet, *Diskontkompaniet* i Stockholm och *Göteborgs Diskontkontor* i Göteborg, med liknande reglering och funktion som det tidiga 1800-talets diskonter. De tidigare diskonterna hade avvecklats 1788 respektive 1795.

De nya diskonterna, som ägdes av privata aktörer, hade tidsbegränsade verksamhetstillstånd. I Göta kanaldiskontens fall var den avsedda verksamhetstiden primärt knuten till finansieringen av byggprojektet, med en sista angiven sluttidpunkt 25 år efter att projektet inletts, dvs. 1835. Diskonterna tog emot inlåning och gav lån som moderna banker. De kunde också ge ut ett slags sedlar, insättningsbevis (avskrivningssedlar) och assignationer som var ett sätt att använda en beviljad kredit med en skuldsedel som kunde användas i finansiella transaktioner, i en tid då det ofta var stor brist på sedlar i handeln. Till stöd för sin verksamhet hade diskonterna tillgång till kredit i Rikens ständers bank, men begränsades i sin utlåning och verksamhet genom flera verksamhetsregler.

I stora drag kom diskonterna i den första generationen under slutet av 1700-talet att förmedla likviditet från Stockholms-regionen, som generellt sett hade överskott på likviditet, till andra regioner i landet, där efterfrågan på krediter till handeln med mera var större⁶⁴. Ett liknande mönster kan noteras i Göta kanaldiskonten, med omfattande aktieteckning i Stockholm och Göteborg, och andra orter, men med en klart större kreditgivning i Göteborg än i Stockholm.

Göta-kanaldiskonten utvecklades till en viktig finansiell aktör i de delar av landet där kanalen drogs fram men också på en vidare regional marknad, med aktiviteter både på inlåningssidan och för kreditgivning på utlåningssidan. De olika sedlar som diskonten kunde utfärda var också sannolikt viktiga för handeln i stort.

När det gäller Burenstam och bruksrörelsen kan det noteras att någon direkt medverkan som aktietecknare, åtminstone i eget namn, inte kan beläggas för Burenstam vid den ursprungliga emissionen år 1810. Goda möjligheter att delta i aktieteckningen fanns annars för Burenstam. Aktieteckning var tillgänglig på tre näraliggande orter till Stjersund, Sonstorp och Skyllberg; Örebro, Vadstena och Linköping. En genomgång av de bevarade aktieteckningslistorna⁶⁵ ger som sagt inga tecken på att Olof Burenstam skulle ha medverkat i denna. En person som var engagerad i bruksrörelsen i Skyllberg var Samuel Troilius⁶⁶, som enligt Fritz kan ha haft rollen som Burenstams ställföreträdare vid bruket. Troilius tecknade sig för en mindre aktiepost vid aktieteckningen i Örebro i maj 1810, i eget namn.

I aktieteckningslistorna för Vadstena finns Olof Burenstams bror Carl Daniel Burén och även ytterligare en person från släkten Burén upptagna, med relativt stora belopp. Det kan förvåna att Olof Burenstam inte tycks ha varit intresserad av att medverka som ägare i ett bolag som skulle

⁶⁴ Se Fritz (1990).

⁶⁵ Göta kanalbolags arkiv, Subskriptionslistor (G II f) Landsarkivet, Vadstena.

⁶⁶ Fritz (2002) s 46.

kunna få en så viktig roll för bruksrörelsen som Göta kanal. En förklaring kan vara att projektet framstod som riskfyllt och att Burenstam inte ville, eller kunde, öka sin finansiella exponering ytterligare, bl.a. efter det kostsamma bygget av herrgården på Stjernerund. I en sammanställning från 1821⁶⁷ över dödsboets efter Olof Burenstam tillgångar togs dock aktier i Göta kanalbolaget till 10 000 Riksdaler upp, som dock uppgavs vara pantsatta och belånade i Göta kanaldiskonten, ett vanligt förfarande bland aktietecknarna. Även aktier i Trollhätte slussverk och Hjälmare slussverk, båda till mindre belopp, togs upp i bouppteckningen. Det är oklart hur och när dessa aktier tecknats eller kommit i Olof Burenstams ägo, men det uttrycker ändå att Göta kanalrelaterade finansiella instrument kom att föras in i Burenstams affärsverksamhet.

Burenstams verksamhet kom även i andra sammanhang i kontakt med Göta-kanaldiskonten. Fritz pekar på flera olika förbindelser mellan Burenstam och Kanaldiskonten. Dels gäller det kreditgivning i relation till den löpande verksamheten vid bruksrörelsen, där olika former av krediter regelmässigt användes för avsättningen av produktionen, via utskeppningsorterna i Stockholm eller Göteborg, som dominerade för Skyllbergs-verksamheten. Dels finns ett antal andra lånetransaktioner där Kanaldiskonten är inblandad och där Burenstam, eller hans arvingar, under tiden efter hans död var upptagna som låntagare. Fritz uppger att det i bouppteckningen efter Olof Burenstam våren 1821 fanns en skuld till Kanaldiskonten på 8 490 Riksdaler, vilket var cirka åtta procent av omslutningen i Burenstams efterlämnade verksamhet. Av **Figur 6** nedan framgår att kreditgivningen fortsatte också efter Burenstams död, då änkan Carolina Camitz i april 1821 undertecknade en skuldsedel till diskonten.

Trots att Kanaldiskonten kom att avvecklas från år 1818, till följd av en finansiell kris i Malmödiskonten, som ledde till att staten återkallade verksamhetstillstånden för alla tre diskonterna, kan det konstateras att Kanaldiskonten under relativt lång tid efter verksamhetens aktiva tid kom att spela en roll för näringslivets finansiering. Avvecklingen handhades av Riksgäldskontoret, och pågick under lång tid. Andersson (1983) uppger att avvecklingen var avslutad år 1848 och då först efter omfattande involvering av Rikssens ständers bank.

En ytterligare aspekt på hur Kanaldiskonten kom att påverka verksamheten i Burenstams bruksrörelse var att den kan ha lett till att valet av utskeppningshamnar för stångjärn ändrades efter tillgången på krediter. Fritz nämner att en stor del av produktionen från bruken i Närke exporterades via Göteborg under den period som Kanaldiskonten var som mest aktiv, för att sedan åter styras över till Stockholm, en transportled som gick via Örebro från Skyllberg. Tillgången på krediter och likviditet kan således ha spelat roll för affärsbesluten, och Göta kanaldiskonten påverkade dessa i hög utsträckning under ett par årtionden i början av 1800-talet.

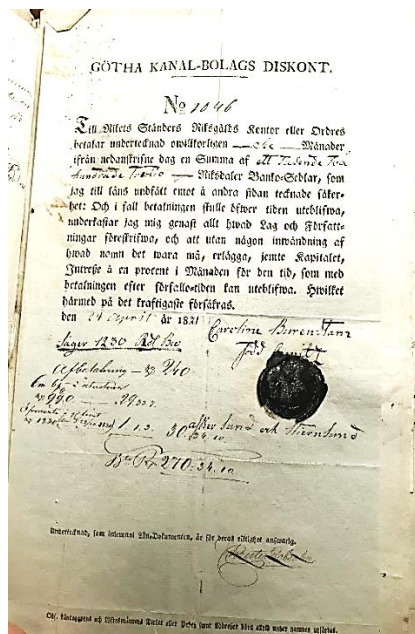
En intressant detalj i sammanhanget, som Fritz relaterar till, är att korrespondens från år 1812 om en lånetransaktion i kanaldiskonten visar på en direktkontakt mellan Olof Burenstam och G H Ekman, som var ledamot av direktionen i diskonten men också svåger till Baltzar von Platen, och därtill aktiv i Göta kanal-bolaget, bland annat som en betydande aktieägare. I sig är det också en avspiegling av att de högsta skikten i samhället i 1800-talets Sverige var mycket begränsade i sin omfattning.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att det fanns flera olika anknytningar mellan Göta kanalprojektet och affärsrörelsen i Burenstams verksamhet, både under hans levnad och efter 1821. Göta kanalbolaget och Kanaldiskonten utvecklades snabbt till viktiga ekonomiska aktörer i de

⁶⁷ Skyllbergs bruksarkiv –Bruksägaresläkter (F 2:1) – Sterbhusets skulder april 1821.

regioner där kanalen anlades men också i vidare mening för det finansiella systemet, genom att erbjuda inlåning, krediter och betalningsmedel genom de olika sedlar som gavs ut.

Figur 6 Skuldsedel till Göta kanal-diskonten tecknad av Carolina Burenstam (Camitz) 24 april 1821

Källa: Bruksägaresläkter (F 2:2), Skyllbergs bruksarkiv

Kreditgivningen förefaller ha haft en roll för det mer kortsiktiga affärsflödet i form av rörelsekrediter, som järnbruksrörelsen var i löpande behov av genom den årtidsväxling som dominerade verksamheten, med stora kostnader under inledningen av året och intäkter under den senare delen av året, när bearbetat järn kunde säljas. Men även för den mer långsiktiga finansieringen av verksamheten, till exempel när det gäller köp av fastigheter och affärsverksamheter, hade olika krediter via Kanaldiskonten en betydelse.

Göta kanal ändrar geografisk anknytning och transporttider

Ett av de främsta skälen till att anlägga Göta kanal var att förbinda Nordsjön med Östersjön för att på så sätt skapa nya transportmöjligheter både för personresor och godstransporter. I argumentationen kring kanalens fördelar, inför beslutet om att inleda projektet, spelade som framgår av **Tabell 1** ovan, relativt breda samhällsekonomiska argument en väsentlig roll. Som nämnts ovan var det de allmänt handelsfrämjande och företags-underlättande effekterna som fördes fram, och som var tydligast för godstransporterna.

Det fanns också mer strategiska ekonomiskt-politiska bedömningar som spelade in i besluten för Riksdag och Regering att ge sitt stöd för kanalprojektet. Inför besluten år 1809 var Göta kanal-etableringen ett sätt att stärka Sverige i den nya tiden efter förlusten av Finland. Handeln behövde nu omorienteras mer i en västlig riktning och kontakterna mellan öst och väst behövde stärkas, inte minst för handeln. Här passade Göta kanal väl in i ett större strategiskt perspektiv. Senare under projektets gång kom dessa övergripande strategiska argument att stärkas genom unionen med Norge från 1814. I trontalet vid 1815 års riksdag framhölls Göta kanal-projektets framgångar, trots betydande svårigheter i projektet, men också den ökade vikt projektet fått genom unionen med Norge:

...detta företag, som igenom senare inträffade händelser, vunnit en mångdubblad betydenhet, i det att föreningen af båda hafven, blef genom båda Rikenas förening, af en ökad vikt...⁶⁸.

En viktig fråga när det gällde argumentationen för Göta kanal var transportkostnaderna. Det som det gick att jämföra med när det gällde transportkostnader var transporter på väg, eller sjötransporter mellan orter vid kusterna som gick längs kusten. När det gällde långväga gods mellan Nordsjön och Östersjön via Öresund, fick Öresundstull erläggas till Danmark. Vattenburna transporter genom landet kunde erbjuda högre lastförmåga än vägtransporter, en kortare transportväg jämfört med kustsjöfart och en väsentlig besparing i allmänhet när det gäller hästar och andra dragdjur. Ett exempel från debatterna vid 1815-års riksdag ger en bild av hur vinsterna, räknat i antal dragdjur, framställdes av kanalens företrädare, just i det här fallet av von Platen.

Von Platen anförde således år 1815, enligt Lund (1930)⁶⁹, att vägtransporter av den trafik som kunde förväntas på kanalen skulle kräva 400 000 "karldagsverken" och 800 000 "hästdagsverken" att jämföra med beräkningen för kanalen på 39 000 respektive 3 000 motsvarande dagsverken. Denna effektivisering antogs kunna leda till en besparing av odlingsmark för att föda personer och djur om 16 087 tunnland, från vilket skulle dras de 587 tunnland mark som kanalen skulle ta upp. Det fanns således både samhällsekonomiskt och företagsekonomiskt sannolikt betydande effektiviseringar att göra med en kanaletablering. Allt om man väljer att fästa tilltro till von Platens argumentation.

Det som talade mot kanaler som transportmedel i ett land som Sverige med en tydlig vintersäsong var förstås att kanalen inte kunde förväntas vara öppen under vintermånaderna, när isbildning omöjliggjorde driften. Det kunde förväntas att Göta kanal skulle kunna hållas öppen cirka åtta månader om året, på sin höjd nio månader. Övrig tid på året var transporterna hänvisade till landvägen, vilket i och för sig gjorde att landtransporter fick användas den tid på året när dessa var som mest lämpliga, under tjälperioden.

Just möjligheten att transportera året runt var ett av de starkaste skälen till att järnvägarna kom att få en så stark ställning ett par årtionden efter Göta kanals invigning. Därtill gav järnvägarna en ytterligare ökad transporthastighet jämfört med kanaltrafiken som, även om den var snabbare än vägalternativet för tyngre transporter, var relativt långsam med (inledningsvis) segelfartyg, som långa sträckor längs kanaler fick dras med mankraft eller dragdjur.

Först med introduktionen av ångfartyg från 1830 - 40-talen kunder kanaltrafiken få transporttider som var kortare. En uppgift⁷⁰ över restider anger att en persontransportresa med ångfartyg mellan Stockholm och Göteborg via Göta kanal tog cirka 56 timmar på 1870-talet, medan motsvarande resa med tåg tog cirka 14 timmar. Det kan antas att godstransporter på Göta kanal, innan ångfartyg mer allmänt började användas, tog väsentligt längre tid än de här uppgivna 56 timmarna.

Av den senare användningen av Göta kanal, där trafiken successivt kom i gång från år 1822 och i sin helhet från 1832, kan slutsatsen dras att kanaltrafiken sannolikt fick sin största betydelse över

⁶⁸ Berättelse om hvad sig i Rikets Styrelse tilldragit, sedan sista Riksdag; Gifven Stockholms Slott å Rikssalen, den 6 Mars 1815, s 146, BIHANG Till samtliga Riks-Ståndens Protocoll.

⁶⁹ Detta avsnitt i den av Bring utgivna Göta kanals historia (1930), del 1:3 s 219, har Herbert Lundh som författare enligt uppgift i boken.

⁷⁰ AB Göta kanalbolags webbplats 2022-07-17 [Passagerartrafiken \(gotakanal.se\)](https://gotakanal.se).

tid för tyngre långväga transporter. Ur statistiken över godstransporterna på kanalen framgår⁷¹ att under de första åren av 1830-talet var varugrupperna "Tackjärn och skrot" samt "Järn och stål arbetat" tillsammans bland de dominerande varuslagen som transporterades på kanalen. Successivt kom säd, trävaror, sten och andra tunga varugrupper att öka i omfattning medan bearbetade järn och stålvaror minskade. Sannolikt flyttade dessa transporter successivt över till järnvägstransporter.

För bruksrörelsen som hörde till eller tidigare hört till Burenstams företagsgrupp var utan tvekan transportfrågorna avgörande för att kontrollera den samlade kostnadsnivån i stångjärnsframställningen. Göta kanal kom sannolikt framför allt att påverka transportföresättningsarna för bruken med anknytning till Vättern, där en snabbare transportled till utskeppning via Göteborg nu kunde konkurrera med export via Stockholm.

Fritz (2002) har konstaterat att de samlade transporterna kring bruksrörelsen i Skyllberg, som här står i fokus, var lika komplicerad som för övriga järnbruk. Framställningen av träkol var den enskilt största arbetsuppgiften och däri ingick transporterna, som dock skedde inom närområdet. Råvaran till stångjärnsframställningen var tackjärn från Nora eller från den närläggna bergshanteringen i Lerbäcksområdet (norr om Askersund uppemot Örebro). Stångjärnet skeppades ut via Örebro för transporter via Stockholm, eller via Askersund (i vart fall då Västgötalinjen öppnats 1822).

En uppteckning⁷² rörande verksamheten vid Skyllbergs bruk mellan åren 1823 – 1832, enligt uppgift sammanställd av Johan Daniel Burenstam (Olof Burenstams son, tidigare bland annat Armfelts adjutant), sannolikt på 1830-talet, anger vissa basfakta när det gäller transportorganisationen och kostnaderna för bruket:

- Avståndet till Stockholm respektive till Göteborg (utskeppningshamnarna) uppges till 25 mil, dock med **en** mil "Landsväg" till Askersund och **fyra och en halv** mil till Örebro
- Tackjärnets transportkostnad (från Örebro till Skyllberg) uppgår till 20 - 25 sk:r Riksgälds per skeppund på sommaren och 28 - 32 sk:r på vintern
- Stångjärnets transportkostnad uppges till 1 rdr och ½ sk b:co för transport via Askersund och för transporten Örebro – Stockholm till "ca" 28 sk:ar b:co (knappt ½ rdr)

Dessa uppgifter tyder på att transportkostnaden från Skyllberg via Örebro till Stockholm respektive via Askersund till Göteborg skulle vara ungefär lika, om det antas att landtransportkostnaden för tackjärnet motsvarar landtransportkostnaden i andra riktningen för stångjärn till Örebro. Det som sparades in genom att gå via Askersund och den kortare landtransporten kan ha motsvarats av en högre transportkostnad med fartyg från Askersund till Göteborg än från Örebro till Stockholm.

Som Fritz påpekar så samverkade finansieringsmöjligheterna och transportkostnaderna i den totala kalkyl som avgjorde vilken transportväg som valdes för det stångjärn som skulle exporteras. Det innebär att Skyllbergs-järnet kom att vägas in växelvis i Örebro/Stockholm och i Göteborg under de första decennierna av 1800-talet. Vid Burenstams död 1821 hade transporterna gått till Stockholm under ett par år. Valet av utskeppningshamn i detta skede i

⁷¹ Tersmeden i Bring & Lund (1930) Göta kanals historia del II, s 184–185.

⁷² Waldén (1949) s 396 ff, en Riksdaler (Rdr) indelades i 48 (Skilling Banco) sk:bco, en rdr Riksgälds (rgs) delades i 24 sk rgs, en rdr bco = 1,5 sk rgs.

Lasten för den aktuella transporten anges i Göta kanals seglationslistor till 581 skeppund⁷⁵, vilket motsvarar cirka 79 ton. Det är en lägre vikt upptagen i Skyllbergs bokföring än den som anges i seglationsspecialen från Göta kanals slussar. Det kan förklaras av att det aktuella skeppet även lastade andra bruks stångjärn, som anges utgöra merparten av fartyget Carolus last i slussarna, en uppgift som styrde vilken avgiftsklass som fartyget klassades i. Tiden mellan den 29 april och 6 maj kan skeppet då ha hunnit med att lasta varor även i en eller flera ytterligare hamnar i Vättern. Transporttiden från den 29 april till den 11 maj från Askersund till Sjötorp i Vänern förefaller annars varit väl lång.

Samma skepp, och ett antal till, finns noterade för flera transporter mellan Askersund och i riktning söderut eller norrut i samma transportkedja detta år. Det fanns således sammanfattningsvis en tydligt upparbetad transportverksamhet i anknytning till Skyllbergs bruk för 1830-talets järntransporter, där Göta kanal hade en tydlig roll. Tidigare hade transporterna växlat mer mellan Stockholm och Göteborg, men här kan iakttas en väl utvecklad transport-led, som med stor sannolikhet gav den mest effektiva transporten för stångjärnet (eventuellt också finansiellt), i en tid innan järnvägarna etablerades.

⁷⁵ 1 skeppund stapelstadsvikt = 136 kg.

5. Sammanfattande kommentarer och analys

Den här studien syftar till att belysa ett antal aspekter på Stjernerund med herrgården och den anknutna järnbruksrörelsen, som en plats där olika händelser i relation till det stora Göta kanalprojektet utspelats. Materialet har reflekterats mot den analysram som används i ett forskningsprojekt kring Göta kanal, som redovisas översiktligt i *Forum Navale*⁷⁶. Det finns flera källor som kan bekräfta att Göta kanalprojektet under den tid som studeras här, 1800 – 1830-tal, kom att beröra Olof Burenstams affärsrörelse, men också att några av de centrala aktörerna i skeendena kring Göta kanal var knutna till, eller hade relationer till Stjernerund på olika sätt.

När det gäller personsamband som går att belägga i olika källor har ett antal personer följts i denna analys: Olof Burenstam, Baltzar von Platen, Kronprins/Kung Karl Johan samt Abraham Nyström.

Det går inte annat än vid något enstaka tillfälle att belägga i de källor som denna studie bygger på att personerna som följs här faktiskt möttes på herrgården i Stjernerund, och när det gäller byggmästaren Nyström finns en åtskillnad i tid mellan de direkta Stjernerunds-anknytningarna till de övriga tre personerna ovan. Samtidigt förefaller det sannolikt att Burenstam, von Platen och Karl Johan alla besökte Stjernerund och kände till varandra väl, och det är inte helt orimligt att anta att de faktiskt möttes på Stjernerund samtidigt. På ett sätt kan detta anses naturligt med tanke på hur begränsad i omfattning den svenska samhällseliten var. Det fanns nära band mellan adeln och kungahuset. Nyström var samtidigt en välkänd person både för Karl Johan von Platen och Burenstam, vilket sannolikt också spelade in då Nyström senare fick uppdraget att planera renoveringen av slottet.

Det är något lättare att finna belägg för samband mellan bruksrörelsen vid Olof Burenstams olika bruk och Göta kanal. Här är anknytningen till Stjernerund som plats mer indirekt. Det rör sig om hur Göta kanal ändrade på transportmöjligheterna, som delvis kan belysas genom den studie av transportvägar för Skyllbergs Bruk som redovisats, och där tillkomsten av kanalen gav bättre transportmöjligheter för brukets produkter till utskräppningshamnen i Göteborg. Det gäller också att Göta kanalbolaget med största sannolikhet var en återkommande kund till andra delar av Burenstams bruksrörelse, främst Sonstorp.

I tabellen nedan har analys-schemat från den mer generella Göta kanal-forskningen som presenterats ovan anpassats för att väga in och översiktligt illustrera samtida utvecklingsdrag för Stjernerund med herrgården bruksverksamheten.

⁷⁶ Hasselgren (2022).

Tabell 2 Analysschemat för Göta kanal-forskningen kompletterat med samtidiga aspekter och utvecklingsdrag på Stjernerunds slott och bruksverksamhet under inledningen av 1800-talet

Tidsperiod	Teknik	Ekonomi	Politik	Stjernerunds-aspekter på Göta kanal
1800–1809: Planeringen inleds, visionen skapas, stöd för visionen etableras	Moderna kanaler hade byggts med framgång i andra länder och borde göras även i Sverige.	Samhällsekonomiska nyttor är en del av argumentationen. Transport-kostnader ska sänkas.	Sammanbinda östra och västra Sverige, tillväxt och ökad handel, en del i en liberal omdaning av ekonomin.	Stjernerunds herrgård färdigställs och järnbruksrörelsen konsolideras. Olof Burenstam medverkar i riksdagar som hålls under inledningen av Göta kanal-diskussionerna.
1810–1818: Det oberoende infrastruktur-bolaget	Bolagsledningen inser successivt de stora tekniska utmaningarna med projektet och inser bristen på tekniskt kunnande och ingenjörskonst i Sverige. Anknytningen till England fördjupas.	Ett snabbt slutförande av projektet eftersträvas eftersom det kommer att ge driftsintäkter. Ett annat sätt att öka inkomsterna är att expandera Kanal-diskonten. När projektet utsätts för kritik, till exempel i riksdagen 1815, återgår företrädare till nytto-argumenten ovan.	Inledningsvis betonas starkt bolagets självständighet gentemot staten. Successivt stärks argumenten för statlig involvering. Försvarspolitiska anknytningar blir starkare över tid som argumentationsbas.	Stjernerunds herrgård är färdigt men Olof Burenstam bor på Sonstorp. Olof Burenstam medverkar i riksdagsmöten där beslut om Göta kanal fattas. Transporter för Skyllbergs bruk går via Örebro. Göta kanal-projektet blir en ekonomiskt viktig aktör i regionerna som Burenstams bruk verkar i. Karl Johan bor i Örebro-fastigheten 1812 och besöker Stjernerund år 1815. Abraham Nyströms byggmästarrörelse etableras och genomför uppdrag för Göta kanal och Burenstams brors släkt Burén på Grytgöl. Göta kanal kund till Burenstams bruk Sonstorp. Efterfrågan på nya produkter påverkar järnframställningen i regionen och i Sverige i stort.
1819–1832: “Nationalföre-taget” Göta kanal	Teknisk utveckling och utbildning av ingenjörer och arbetare. Motala Verkstad som en viktig del för projektet och för teknisk utbildning och innovation i allmänhet.	Fokus på att få tillräcklig finansiering för att genomföra projektet med ett kortsiktigt perspektiv. Fokus på att öppna hela kanalen så att driftintäkter skulle genereras.	Argumenteringen för den långsiktiga visionen bakom projektet ökar. Ett ökande fokus på innovationsfrågor, tillväxtaspekter och försvars-argumentation.	Stjernerunds herrgård är Olof Burenstams bostad fram till hans död 1821. Göta kanaldiskonten är fortsatt en viktig finansiell aktör, även efter att verksamheten upphör. Skyllbergs bruk levererar stångjärn via Askersund/ Göta kanal till Göteborg från 1830-talet. Motala Verkstad bildas. Karl Johan besöker Stjernerund vid ett antal tillfällen och köper egendomen 1822. Abraham Nyström ges av Karl Johan utökade rättigheter att verka 1827 och får en hederstitel 1831.

Som finansiell aktör hade Göta kanal en stor betydelse genom den bankverksamhet som bedrevs i Göta kanaldiskonten, men också genom att många som verkade och bodde i bygderna kring

kanalen investerade i bolagets aktier. I jämförelse med tidigare studier har ett par ytterligare aspekter på dessa finansiella samband kunnat läggas till bilden av den omfattande bruksrörelse som Olof Burenstam bedrev, och som till slut hade sitt centrum åtminstone vad gäller ägandet, på herrgården i Stjersund, där Burenstam med familj slutligen bodde. Bilden av att bruksrörelsen och Burenstams ekonomi på flera olika sätt var sammanflätad med kanalprojektet även rent finansiellt; som aktieägare, låntagare och användare av kanaldiskontens olika betalningsmedel, har därmed kompletterats.

Sammantaget knyter studien samman Olof Burenstams bruksrörelse med Göta kanalprojektet på ett mer utvecklat sätt än vad som tidigare visats. Det fanns personsamband, verksamhetssamband och finansiella samband mellan de olika aktörerna i Östergötlands-Närkebygderna kring Stjersund. Göta kanal var ett stort infrastrukturprojekt som påverkade förutsättningarna för att bedriva annan industriell verksamhet och handel.

Göta kanal kom således att stimulera den ekonomiska aktiviteten i de regioner där den byggdes och sattes i drift, som inbegrep Stjersund, på flera olika sätt. På så sätt kom kanalprojektet att till vissa delar uppfylla målen om *"åkerbrukets och gagneliga Näringars upphjelpande, Handels och Rörelsens lifvlighet, samt en städse och tilltagande idoghet"*. Olof Burenstam var del av denna utveckling, både industriellt och politiskt, även om hans perspektiv främst förefaller ha varit bruksägarens, mer än politikerns.

Studien tillfogar också ytterligare perspektiv till teckningen av Stjersunds första ägares person och verksamhet. Olof Burenstam hade en ambition att bygga en växande industriell verksamhet och att knyta denna till ett personligt avancemang rent prestigemässigt genom adlandet under 1790-talet. Herrgården Stjersund skulle bli en del i detta avancemang för Burenstam, som Burenstam själv hade förhoppningen, även komma hans efterlevande till del.

De referenser som finns kring Burenstams person och hans fåtaliga uttalanden och reflektioner kring Stjersund som bostad ger dock vid handen att herrgårdsprojektet kanske inte gav den effekt som det var tänkt. Bygget blev mycket dyrt och förefaller inte ha gett en inramning för Burenstam själv som riktigt passade hans läggning, som förefaller varit mer praktiskt inriktad än "salongs-orienterad". Samtidigt gav Stjersund som ståndsmässig bostad en möjlighet att attrahera sällskapet av kronprinsen Karl Johan, till exempel vid ett besök 1815. Hur viktigt själva slottet var för kontakten är svårt att bedöma.

Av de källor som undersökts för den här studien ges bilden att Karl Johan besökte Stjersund endast vid ett mindre antal tillfällen. Stjersund blev inte heller under en stor del av familjen Bernadottes tid en mer central plats för möten och viktigare händelser. Först när släkten Cassel tog över Stjersund år 1860 kom mer närvarande ägare in i bilden, som kunde föra Stjersund in i 1900-talet med framgång. Perspektivet hade då skiftat till att med herrgården i centrum utveckla en verksamhet kring kreatursavel. Först nu blev herrgården Stjersund som plats centrum för en näringsverksamhet som gjorde det till en plats både för boende och verksamhet, utöver ägarfunktionen.

Studien av Stjersund med herrgården och bruksrörelsen och dessas relationer till Göta kanal sätter Stjersund i ett sammanhang som låg initiativtagaren till slottet Olof Burenstam relativt nära; näringslivet och handelns utveckling. Det är en fas i Stjersunds historia som ger en breddad förståelse för bruksrörelsen, den geografiska platsen och dess relation till omgivande verksamheter. Det finns anledning att ytterligare belysa den tid i Stjersund som här analyserats. En förhoppning är att den här studien kan inspirera till ytterligare sådan forskning.

Stöd till studiens genomförande

Studien har möjliggjorts genom bidrag från Kungliga Vitterhetsakademien, Dr Carl Kempes stiftelse. Vitterhetsakademien och Elisabet Lagerström vid Stjernerunds slott har gett viktigt stöd och ledning till arbetet med studien. Bland annat erhöll författaren en orientering om arkivet vid besök på Stjernerund och möjlighet till vistelser i forskarlägenheten vid Stjernerund, något som varit mycket värdefullt för genomförandet av studien.

Ett särskilt tack framförs till Jan Ottosson och Göran Ulväng, båda verksamma vid Ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, för värdefulla kommentarer på ett utkast till denna rapport.

Diagram och tabeller

Figur 1 *Askersundstrakten, med Stjernerund söder om Askersund (herrgården markerad) - Karta*

Figur 2 *Sveriges och Norges större kanaler - Karta*

Figur 3 *Göta kanal – sträckningen (vänster till höger) från Östersjön/Mem genom Vättern till Väner/Sjötorp. Höjd över havet i meter*

Figur 4 *Stjernerunds slott - Bild*

Figur 5 *Uppteckning om besök av Karl XIV Johan på Stjernerund hösten 1822*

Figur 6 *Skuldsedel till Göta kanal-diskonten tecknad av Carolina Burenstam (Camitz) 24 april 1821*

Figur 7 *Bruksbokföring, Skyllbergs bruk 1833*

Tabell 1 *Ett analyschema med påverkansfaktorer, tidsperspektivet, projektets dominerande argumentation över tid och kommentarer om den dominerande organisatoriska principen som följdes*

Tabell 2 *Analyschemat för Göta kanal-forskningen kompletterat med samtidiga aspekter och utvecklingsdrag på Stjernerunds slott och bruksverksamhet under inledningen av 1800-talet*

Källor - arkiv och litteratur

Arkiv

Bernadotte-arkivet, Stockholms Slott

Folkrörelsearkivet, Örebro

Göta kanalbolags arkiv, Landsarkivet Vadstena

Riksarkivet, Marieberg

Skyllbergs bruksarkiv, Skyllberg

Slottsarkivet, Riksarkivet

Vitterhetsakademiens bibliotek

Offentligt tryck

Berättelse angående öppnandet af Götha Canal i Westergöthland under hans Maj:ts Konungens egen höga närvaro, tryckt hos F.J. Lewerentz's Enka, Mariæstad, 1822

BIHANG Till samteliga Riks-Ståndens Protocoll, Innehållande de Handlingar, Hvilka till Riks-Stånden blifvit aflemnade, Såsom Konungens Nådiga Propositioner, Riksens Ständers Utskotts Betänkanden och Förklaringar, Samt Riks-Ståndens Protokolls - Utdrag, vid Urtima Riksdagen i Stockholm 1815, Stockholm 1815

Olof Burenstams promemoria återgiven i Riksdagens Protokoll 1 december 1809 från sammanträde med Allmänna Besvärs- och Oeconomie utskottet

Privilegiebrev för Göta kanal 1810 (*Privilegium för Götha Canal Bolag, givet Stockholms Slott den 11 April 1810*)

Reglor för det för det genom Kungl Majts nådiga privilegium af den 11 April 1810 Octroyerade Götha Canal Bolag Gifne Stockholms Slott den 11 April 1810

Litteratur

Andersson, B (1983) Early history of banking in Gothenburg discount house operations 1783 – 1818, *Scandinavian Economic History Review*, 31:1, 50-67

Areen, E E (1916) Gustavianska konstnärslärbref, C.F. Sundvall till A.U Wertmüller, P A Norstedt & Söners Förlag, Stockholm

Bring S E (1922) *Göta kanals historia, Del 1:1*, Almqvist och Wicksell, Uppsala

Bring S E & Lund H (1930) *Göta kanals historia, Del I:2 resp Del II*, Almqvist och Wicksell, Uppsala

Burén, C G (2019 a) *Brukspatron i brytningstid. En introduktion till Carl Daniel Buréns dagböcker 1790 – 1815* (Acta 92:1), Kungliga biblioteket, Uddevalla

Burén, C G (2019 b) *Brukspatron i brytningstid. En fullständig renskrift av Carl Daniel Buréns dagböcker 1790–1815* (Acta 92:2), Kungliga biblioteket, Uddevalla

Dahlström, E (1998) Verkstaden vid kanalen, Motala verkstad under 1800-talet, s. 1–22, *Daedalus*, Stockholm

- Fritz, S (1990) Commercial Banking in late Eigtheenth Century Sweden i Cieślak, E, and Henryk O, (eds.) *Changes in two Baltic countries: Poland and Sweden in the XVIIIth century*. No. 164. UAM, 1990
- Fritz, S (2002) *Olof Burenstam, Ett bidrag till en brukspatrons biografi*, Forskningsrapport 15, Institutet för ekonomiskhistorisk forskning, Handelshögskolan, Stockholm
- Hasselgren, B (2022) Mellan politik, teknik och ekonomi, Göta kanal-projektet 1800–1832, *Forum navale*, ISSN 0280–6215, E-ISSN 2002–0015, Vol. 78, s. 54–83
- Haugard, J (1912) *Historiska minnen i norra vättersbygden*. Uppsala: Akademiska bokhandeln
- Heckscher, E F (1907) *Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, Centraltryckeriet
- Holm, N F (1950) Konungens enskilda byrå och dess arkiv i *Donum Boëthianum – Arkivvetenskapliga bidrag tillägnade Bertil Boëthius*, P A Norstedt & Söners Förslag, Stockholm
- Hoppe, G (1988) Från jordbruk till järnverk: kopplingar mellan jordbruk, förindustriell massproduktion och formell industri ur ett geografiskt perspektiv med exempel från 1850-talets Motala, *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, s. 77–92, nr 16
- Höjer, T T:son (1960) *Carl XIV Johan, Konungatiden*, Norstedt, Stockholm
- Isacson, M (1997). Bergskollegium och den tidigindustriella järnhanteringen. *Ingår i: Daedalus: Tekniska Museets årsbok 1998, Människa, teknik, industri*, Stockholm: Tekniska museet, 1997, s. 43–58
- Karlsson, P A (1990) *Järnbruken och ståndssamhället: institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700 - 1770*, doktorsavhandling Stockholms universitet, Stockholm
- Modig, H (1971) *Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860 - 1914*, PA Norstedt & Söner
- Nyström, G (2002) *Herrgårdarnas byggmästare och deras släktled under trehundra år*, Ekerlids, Stockholm
- Olsson, M & W (1956) *Stjarnsunds slott i Närke under den Bernadotteska epoken 1823–1860*, Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Antikvariska serien, 0083–6761, Almqvist & Wiksell, Stockholm
- Pontin, M M (1832) *Fosterländsk Sång vid Götha Canals fullbordan*, P A Norstedt & Söner, Stockholm
- Seth, M (1935) *Personregister till rikets ständers protokoll för tiden från och med år 1809 till och med år 1866*. Stockholm: Riksgäldskontoret, <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:riks-21798908>
- Svenskt Biografiskt Lexikon, uppgifter om flera personer i rapporten
- Waldén, B (1949) *Skyllberg 1346*1646*1946*, Minnesskrift På uppdrag av Styrelsen för Skyllbergs Bruks Aktiebolag, Andra delen, tiden 1775 – 1946, Stockholm
- Åman, A, red (2001) *Stjarnsund i Närke, Slottet och godset*, Kungliga Vitterhets Historie- och Antikvitets-akademien, Almqvist och Wicksell, Stockholm